

Goran Arsić¹

Prilog proučavanju susreta pravoslavlja i sufizma

UDK 271.2
141.336

Sažetak

Cilj ovog rada je da doprinese razumijevanju slabo istraženog područja, a to je uzajamni uticaj pravoslavlja i sufizma u islamu. S obzirom na opširnost teme i njenu važnost, s jedne strane, ali i na ograničenja kod pripreme naučnog rada za časopis, s druge strane, iako je obimom prekoračio osnovne standarde, autor je ponudio okvir i osnovne smjernice za daljnja istraživanja ovog pitanja.

Autor u prvom dijelu nudi presjek nivoa i historijskih okolnosti u kojima su se odvijali kontakti između pravoslavlja i islama, prije svega na Bliskom istoku, a uže gledano, u Maloj Aziji. Glavnina rada posvećena je razumijevanju i prikazu susreta i uzajamnih uticaja duhovnjaka i mistika pravoslavnih svetaca prvoga reda, kakvi su sveti Isak Sirojski, Dionisije Areopagit, sveti Simeon Novi Bogoslov, Grigorije Palama, sveti Grigorije Sinajski, s najznačajnijim sufijama poput Mevlane Dželaludina Rumija, Zun-Nuna, Hadži Bektaša Velija.

Posebna zanimljivost kako vjerskog tako i kulturološkog preplitanja i prožimanja pravoslavlja i sufizma ogleda se u nekim zajedničkim svetištima koja su bila, a neka i danas ostala, mjesta posjete i poštivanja od obje skupine. Na kraju rada autor nudi nekoliko zanimljivih priča o zajedničkim segmentima u muzici.

Ključne riječi: pravoslavlje, sufizam, isihazam, duhovni put, svetišta, duhovna muzika.

¹ Goran Arsić je prošao klasično školovanje jednog pravoslavnog teologa. Nakon završetka Prizrenske bogoslovije "Sv. Kirilo i Metodije" u potrazi za znanjem on odlazi u Atinu gdje 1998. godine uspješno završava pastirsku teologiju na Atinskom univerzitetu.

*Sufizam je veoma zaslužan za dijaloško sapostojanje muslimana i monaha istočnih crkava.*²

Anastasios Janulatos,
arhiepiskop Albanske pravoslavne crkve

Proslov

Navedene riječi Anastasija Janulatos, sadašnjeg arhiepiskopa Albanske pravoslavne crkve, nalaze se u zborniku njegovih radova *Globalizam i pravoslavlje*, u tekstu pod naslovom "Dijalog sa islamom". Janulatosov prikaz islama prvi put sam čitao u njegovoj, inače izuzetno dobroj, knjizi *Islam*, koja je bila i udžbenik iz kojeg sam učio pripremajući se za polaganje istoimenog ispita na Teološkom fakultetu Atinskog univerziteta. On je kao profesor predavao i pisao udžbenike i za predmet dalekoistočne religije. Dakle, riječ je o jednom od najboljih poznavalaca drugih religija, u hrišćanstvu općenito, a u pravoslavlju posebno. Poznat je njegov ogroman trud i rad te izuzetno velik broj objavljenih tekstova i učešća u brojnim međureligijskim i unutarhrišćanskim dijalozima.

Koliko mi je do sada poznato, srodni tekstovi i knjige postoje, ali ne tekst ili knjiga ovakvog naslova – pokušaj pisanja o ovoj temi vrlo je zahtjevan, pa je zato i odgovornost ogromna.

Ono što već decenijama proučavam na razne načine i iz različitih uglova a odnosi se na pravoslavne i sufije, uredno sam slagao na jedno mjesto, s namjerom da u svoje vrijeme to i objavim za duše koje ova tema zanima.

Molitveno bih volio da to pokrene čitaoce i dobronamjerne osjećajne ljude na obje strane na dublje upoznavanje, lijepu istraživačku saradnju i ljudsko druženje pred Bogom – u Njegovoj ljubavi za kojom čeznemo i o kojoj svjedoče i govore i pravoslavni i muslimani, i hrišćanske askete i islamske sufije.

Nekoliko uvodnih napomena

Iz praktičnih razloga, trebalo bi, potpune jasnosti radi, ovdje najprije spomenuti činjenicu da su se susreti, dodiri i sapostojanje pravoslavnog

hrišćanstva i islama istovremeno odvijali na, uslovno kazano, nekoliko nivoa:

1. pravoslavni teolozi i islamski učenjaci,
2. carevi i halife,
3. kontakti pobunjenika na obje strane,
4. saradnja među trgovcima,
5. pravoslavni hrišćani i muslimani općenito,
6. pravoslavni duhovnici, to jest monasi i sufije.

Kad je riječ o prvom nivou, on se dijeli na nekoliko faza, shodno periodima od po nekoliko vijekova – prvi period je strog i potpuno polemičkog karaktera, drugi se odlikuje postepenim dubljim međusobnim upoznavanjem, tek u trećem vijeku vidimo mirno obostrano prihvatanje i početke dijaloga...

Na drugom nivou postoje posredni kontakti između pravoslavnih careva i muslimanskih halifa – putem prepiske i raznih pisanih garancija političke i administrativne prirode.

Na trećem vidimo kako odlično saraduju bizantijski pobunjenici zainteresovani za konstantinopoljski prijesto i koji, bježeći od osvete, odlaze kod muslimanskih emira i sultana gdje uživaju političko gostoljublje. I obrnuto – muslimani zainteresovani da postanu emiri, halife ili sultani, pred opasnošću od osvete, bježe kod pravoslavnih careva i bizantijskih vlastodržaca. Kontakti na drugom i trećem nivou opisani su u mnogim spisima i tekstovima, a ovdje spominjemo čuvenu knjigu Georgija Ostrogorskog *Vizantija* u kojoj on navodi mnogo tih slučajeva.

Četvrti nivo je najjednostavniji i "najbezopasniji", trgovci saraduju bez ikakvih problematizovanja razlika u vjerskim učenjima – trgovina se nesmetano odvija u oba smjera.

Peti nivo odnosi se na svakodnevni suživot i saradnju običnih ljudi, pravoslavnih i muslimana. U njemu ima raznih događaja i nijansi – i neutralnih, i mučnih, ali i divnih ljudskih.

Lista ovih nivoa mogla bi itekako biti duža; naprimjer, saradnja između raznih zanatlija, poljoprivrednika, umjetnika, muzičara... Ovdje se zadržavamo na nivou kojim se bavi ovaj rad, uslovno nazvanom šesti nivo, koji govori o tome kako su se i u kojoj mjeri družili i saradivali pravoslavni duhovnici i sufije.

Nekoliko velikih imena pravoslavne teologije u nekim svojim spisima i intervjuima spominjali

² *Globalizam i pravoslavlje*, Hilendarski fond pri Bogoslovskom fakultetu SPC i Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2002, str. 133.

su nešto malo o tome, što će ovdje biti navedeno, ali do sada nisam naišao na tekst ili knjigu koja se bavi tom temom na poseban način.

Ovaj tekst je pokušaj prikazivanja hronološkog izlaganja dosadašnjih (sa)znanja, ne o konačnim vrijednosnim sudovima i stavovima, nego o duhovnom susretu pravoslavlja i sufizma.

Bliski istok – beskonačno vrenje, susreti i prožimanja

Pitanje prožimanja kultura i vjerskih uticaja na Bliskom istoku veoma je opširno, a mi ćemo ovdje to pitanje predstaviti tek toliko koliko je dovoljno kao uvod u ovaj rad, da što bolje sagledamo geografski i duhovni kontekst u kojem dolazi do doticaja ljudi raznih vjera općenito, a molitvenik i podvižnih posebno – kontekst u kojem je, kako kaže vladika Kallistos Ware, “bilo mnogo mogućnosti za međusobni kontakt”.

Bliski istok je prostor beskonačnog vrenja, od najstarijih nama znanih vremena do danas. Na tom velikom prostoru s vremena na vrijeme pojavljivali su se neobični ljudi, nastajalo mnoštvo kultura, civilizacija, vjera, kultova, stilova arhitekture, književnosti, muzike, običaja, filozofa, moda, biznisa, odjeće, hrane, mirisa, začina, slika... Tu su, kao i danas, vođeni žestoki ratovi i krvoprolića, pozivano na mir, ali i živjeli ljudi skloni neobičnim podvizima. Tu su se susretali takvi ljudi, ne samo iz judaizma, hrišćanstva i islama: proroci, monasi i sufije; nego se sa sigurnošću zna da je u određenim dijelovima te oblasti bilo i indijskih đaina, brahmana, sadhua i bikhua – hinduističkih i budističkih asketa, “indijsko putujuće monaštvo” – monasi prosjaci koji su uvijek lutali po dvojica, čije je pravilo bilo da nikada dvaput u istom mjestu ne prenoće, koji su u svom skitničkom životu imali četiri pravila: svetost, čistota, istinoljubivost i siromaštvo.

Materijalni tragovi o njima postoje i danas. Svima je bio svojstven neobičan, asketski način života. O tome su ponešto zapisali stari Egipćani i Grci prije Hrista, ranohrišćanski bogoslovi i historičari, kakvi su, naprimjer: Strabon, Nikolaj Damaskin, Kliment Aleksandrijski,

Kiril Jerusalimski itd. Veze između te oblasti, Arabije i Indije bile su vrlo žive.

Po svom asketskom načinu života veoma poznati bili su eseni unutar judaizma i ebioniti u judeohrišćanstvu.

Mala Azija – raskrsnica i tačka susreta i uzajamnih uticaja

Mala Azija mjesto je susreta brojnih civilizacija, kultura i religija, poprište mnogih vojnih bitaka, trgovačkih puteva. Cijela jedna oblast – mješavina plemena i naroda: Hetiti, Asirci, Babilonci, Perzijanci, Grci, Jevreji, Rimljani, Armeni, Arapi, Seldžuci, Turkomani. Tu su i Sloveni koje su bizantijski carevi u dva navrata, i to u velikom broju, naseljavali sa Balkana u ovu oblast.

Maloazijski prostor još od prahistorijskih vremena čini mješavina raznih plemena i naroda, pa su potpuno prirodni uzajamni uticaji u društvenim običajima i religijskim shvatanjima. U toj oblasti uzajamnih uticaja i raznih mješavina tokom prošlosti, posebno od šestog vijeka, pod uticajem religijskog sinkretizma i mješavine raznih religija, formirala su se mistička znanja i posebne struje sveštenika koji smatraju da su nastavljači sveštenika magā Zaratustrinih Perzijanaca.

Uz egipatsko, palestinsko i sirijsko, poznato je i čuveno kapadokijsko, to jest maloazijsko pravoslavno monaštvo. Također, uz brojne sufijske tarikate u raznim područjima ogromnog islamskog svijeta, veoma su poznati i tarikati koji su nastajali i razvijali se na istom području, posebno mevlevijski i bektašijski.

U Maloj Aziji “završava” se Istok i “počinje” Zapad, u njoj se dodiruju Perzijsko Carstvo i Grčka. Velik je broj pravoslavnih i islamskih učenjaka i duhovnika čija djela sadrže elemente grčke filozofije. I pravoslavni i islamski molitveni ljudi, i isihasti i sufije, imaju velikog razumijevanja i s blagodarnošću odnose se prema, naprimjer, Platonu. Kako je došlo do toga?

U periodu stare ere, počevši od osmog vijeka prije Hrista pa nadalje, Grci iz evropskog dijela odlaze na maloazijske obale Egejskog mora i tamo osnivaju kolonije. Tu dolazi do čestih susreta i doticaja Grka i Perzijanaca, zapadnjaka i istočnjaka, u raznim oblastima života.

Pitagora, Anaksagora, Tales, Epikur, Hera-klit, Anaksimandar, Panetije, Posejdonije, Zenon, Hrisip, tako velika i značajna imena grčke filozofije i nauke, šta su ako nisu Maloazijci?

Putovanja mnogih starih grčkih filozofa i naučnika po Maloj Aziji, Egiptu, Perziji i Indiji, čak i neke Grke navode na zaključak da je “filozofija započela kod barbara”, na Istoku, to jest kod negrka, a neki od njih, poput Lukijana, s ponosom i zahvalnošću govore o tome.

Stalni sukobi, podmićivanja, svađe i ratovi na Balkanu općenito, nisu novija pojava; naprotiv, starogrčka historija prepuna je toga. Kad bi grčki polisi, gradovi-države, nakon iscrpljujućih međusobnih sukoba došli do očajanja, sa raznih strana obraćali su se Perziji s molbom da ih miri, a perzijska vlast u Joniji to je majstorski činila. Perzijski vlastodržac Mardonije odlično poznaje Grke: daje im pravnu sigurnost, vlada blago, gradovima dozvoljava demokratiju, ne povećava poreze... a svađe među gradovima prestaju i strasti se smiruju.

Poznato je da je perzijski princ Mitridat, sin Rodobata, bio jedan od poštovalaca Platona, a njegovu statuu, koju je napravio Silanion, zavještao je Akademiji.

“Demokrit, osnivač atomizma, bio je učenik Ostanosovih maga nakon što je njegov otac primio Kserksa u Abderi. Sofist Protagora imao je mage i Haldejce za učitelje. Empedokle je isto tako smatran za učenika maga od kojih je preuzeo osnovu svog dualizma i svojih iskonskih elemenata. Ali pobjede kod Maratona (490) i Salamine (480) izazvale su u Grčkoj promenu stava prema kulturnim naklonostima koje je ona gajila prema Perzijancima, koji su upravo propali na njenoj teritoriji. Novi nacionalistički ponos iznio je na zao glas celu književnost koja je bila previše obilježena istočnjačkim uticajem. Otuda nezahvalnost i šutnja u pogledu egzotičnih izvora filozofskih ideja i nauka, koje su do vrhunca dovedene posle Aleksandrovih pobjeda na Istoku (naprimjer Diogen Laertije)”³

U periodu, pak, nove ere, a nekoliko vijekova nakon Hrista, opet su, na svoj, način, Mala Azija i Bliski istok ponovo aktuelni povodom filozofa. Naime, dekretom bizantijskog cara Justinijana, godine 529. zatvorena je stara atinska filozofska

škola, a njen rad zabranjen. Današnji grčki proučavaoci podijeljenog su mišljenja o ovom pitanju. Jedni kažu da je car htio da reformiše visoko školstvo, a drugi da je proganjao nehrišćanske profesore. Koji god da je razlog, za našu temu važno je to što profesori neoplatonske škole, to jest Platonove Akademije, odlaze na Istok.

U tom vijeku živio je Agatias (Αγαθίας) iz Mirine u Maloj Aziji pa, između ostalog, u svom djelu *Historije*⁴ bilježi da su atinski profesori filozofije, odbivši da postanu hrišćani, pribježište našli na dvoru perzijskog cara Hosroa, koji je tada bio na tronu sasanidskih careva, ponijevši sa sobom papiruse s književnim, filozofskim i naučnim tekstovima. O tom caru govori se da je proučavao starogrčke tekstove, pa čak i da se potpisivao kao “Hosrois Helen” (Grk).

Opisujući te filozofe, Agatias koristi teško prevodive riječi: το άκρον άωτων – krem, najljepši cvjetovi, vrh vrhova, nešto najbolje, savršenstvo svog vida.

Konkretno, saglasno Agatiasovom svjedočanstvu: “Damaskios iz Sirije, Simplikios iz Kilikije, Evlamios (ili Evlalios) iz Frigije i Priskianos iz Lidije, Ermias i Diogenis iz Finike, kao i Isidoros iz Gaze, svi oni dakle, koji su, kao što se kaže u poeziji, bili to άκρον άωτων (“vrh vrhova”, “krem”) filozofa naše epohe, budući da se nisu složili sa prevladavajućim mišljenjem Romeja o Bogu i pošto su vjerovali da je država Perzijanaca mnogo bolja, uvjerivši se u to na osnovu onoga što su mnogi govorili, da je tamošnji vladar najpravedniji i onakav kakvog hoće Platonova riječ, to jest filozofija i carstvo u njemu su postali ista stvar, a da su podanici apsolutno σωφρονες και κόσμοι (razboriti i pošteni), i da se tamo ne rađaju lopovi niti pljačkaši, i da se ne čini nikakva nepravda, nego još i ako čovjek ostavi nešto dragocjeno na potpuno pustom mjestu, nikako se neće desiti da ga prisvoji neko od onih koji ga nađu, nego ostaje sigurno, iako nečuvano, za onog koji ga je ostavio sve dok se on ne vrati. Uvjerivši se, dakle, da je sve to bilo istina, i budući da im je zakon dodatno zabranio da ovdje

³ Pol di Brej, *Zaratustra i preobraženje sveta*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1995, str. 239.

⁴ Αγαθίας, Ιστορία 2.30.3.

kao građani žive bez straha, pošto nisu slijedili državnu odluku, filozofi odlučiše da odu u daleke i negostoljubive krajeve, s namjerom da tamo provedu ostatak života.”

Šta je ovdje toliko očigledno? Ta višenacionalna grupa, osamdesetogodišnji Damaskios i ostali vrhunski filozofi općenito, nisu Atinjani; naprotiv, svi su iz Male Azije i sa Bliskog istoka.

Mirovni ugovor, koji su 532. godine potpisali Romeji i Perzijanci, sadržavao je, nakon Hosroovog zahtjeva, i jedan član koji je dozvoljavao filozofima “da se vrate i bez straha prožive ostatak života kako žele a da ne budu primoravani da vjeruju nešto drugačije od onog kako oni sami misle, ili da mijenjaju svoju otačku vjeru.”

Vijekovima već, i u pravoslavlju i u islamu, među učenim ljudima, ima mnogo onih kojima je blizak Platon, drugima Aristotel, a neki su pokušavali da izmire i sintetizuju učenja ove dvojice filozofa. Naprimjer, čuvenim kapadokijskim hrišćanskim ocima bliži je bio Platon, a Damaskinu i patrijarhu Fotiju Aristotel. El-Farabi (870–950) nije u potpunosti bio aristotelovac, trudio se da uskladi i sjedini filozofiju dvojice antičkih mislilaca. *Knjiga sučeljavanja ideja dva mudraca, božanskog Platona i Aristotela* naslov je jednog njegova djela. Najprije Filon, kao Jevrej in u helenističkom okruženju, a zatim ranohrišćanske apologete i mnogi teolozi, a potom i velik broj islamskih mislilaca, pišu komentare u kojima o nekim grčkim filozofima, a pogotovo o ovoj dvojici, kažu da su njihova učenja po božanskom nadahnuću. El-Farabi o “božanskom Platonu” govorio kao i o “imamu filozofa”. Dugo vremena među muslimanskim misliocima i misticima bila je omiljena knjiga *Aristotelova teologija*, a tek je kasnije razjašnjeno da je ona, ustvari, bila prevod dijelova Plotiniovih *Eneada* i Proklovih *Elementa teologije*, dakle potpuno neoplatonistička, a ne aristotelovska misao.

U liku čuvenog Ibn Sine peripatetička filozofija dostiže vrhunac, a njegovi učenici prenosili su je i širili dalje. Tom svojevrsnom aristotelovskom čistom racionalizmu usprotivile su se sufije, a protiv njega bili su i neki islamski pravnici (fakihi). Također čuveni El-Gazali, iz svojih sufijskih razloga, napada ultraracionalističku filozofiju u svom djelu *Destrukcije filozofa*.

Zahvaljujući njemu i njegovom radu, malo-pomalo, na Istoku nestaje peripatetička filozofija i prelazi na Zapad. *Destrukcija destrukcije* naslov je djela u kojem Ibn Rušd, veliki srednjovjekovni aristotelovac, pokušava da pobije El-Gazalijevu kritiku. To na Istoku nije imalo nikakvog ploda, a na Zapadu će objeručke biti prihvaćeno i iz toga će proizaći latinski averoizam. Tako je u isto vrijeme Aristotel bio prisutan kod velikih imena pravoslavne Bizantije i islamskog svijeta.

I opet Bliski istok, i opet Mala Azija – u Anadoliju dolazi jedna izuzetno značajna ličnost, na Zapadu do prije nekoliko decenija sasvim nepoznat čovjek čije će učenje zamijeniti peripatetičku filozofiju. Ovdje navodim jedan događaj i samo jednu rečenicu. Naime, riječ *metafizika* vezuje se za Aristotela, njemu se pripisuje njen početak, a skoro pa u naše vrijeme, Heidegger, čuveni njemački filozof, dvadeset i tri vijeka nakon Stagiranina, kazat će: “Samnom je kraj metafizike!” Dok se još osjećaju posljedice ledene metafizike Prvog svjetskog rata i sve se čini da nastane i krvava metafizika Drugog svjetskog rata, te dok su darvinizam, marksizam i frojdizam već uveliko osnova za samoubistvo zapadne takozvane civilizacije, s Heideggerom se u više navrata druži i njegove knjige s njemačkog na francuski prevodi Henry Corben. Filozof katolik, koji, zbog krutosti rimske teologije, naginje protestantizmu, prijatelj mnogih velikih imena tadašnje misli u raznim oblastima i u raznim udruženjima, osjeća se i dalje tjeskobno i nešto traži. To nešto ovako mu se otkriva i daje: Louis Massignon, čuveni orijentalist i njegov profesor, katolički filozof i izuzetan poznavalac sufizma, kao u prolazu, daje mu jednu knjigu i kaže mu: “Ovo je tvoja izgubljena stvar!”

Seyyed Hossein Nasr o tome kazuje: “Corben mi je pričao da se jedan od prelomnih momenata desio kad je jednog dana na Sorboni prisustvovao Massignonovom predavanju. Massignon je znao za Corbenovu sklonost ka filozofiji i njegovo bavljenje Heideggerom. Na kraju predavanja prišao je Corbenu, izvadio iz džepa knjigu i rekao mu: ‘Ovo je tvoja izgubljena stvar.’ Bilo je to litografsko izdanje Suhravardijevog *Hikmetul-išraka*, djela štampanog u Teheranu u doba

Kadžara, knjiga koju je danas u Iranu teško naći.⁵ (...) Corben kazuje: ‘Počeo sam da čitam tu knjigu i ona je promijenila moj život. Shvatio sam da je to, a ne Heidegger, ono što mi je trebalo!’⁶

Pisac knjige koja je i Corbenu i mnogim drugim dušama promijenila život bio je Suhravardi (1153–1191), Šejhul-išrak, učitelj iluminacije, prosvjetljenja, koji je, nažalost, čak i danas uglavnom nepoznat izvan svoje domovine. Kako i koliko li bi samo drugačije izgledale knjige iz historije filozofije da su njihovi autori imali u vidu ovog čovjeka! Kako i koliko bi drugačije bile te knjige da su obuhvatale i učenja Simeona Novog Bogoslova i Grigorija Palamu, te učitelje pravoslavne duhovnosti o božanstvenoj svjetlosti, kao i Mevlanu Rumija i njegovu svjetlosnu misao!

Gotovo svi ovdje spomenuti svjetlonosioci nisu bili odmah shvaćeni, naprotiv – osuđivani su, proganjani i/li stradali još za života, a mrakoljubivim, krutim i hladnim mozgovima čak i danas su skandalozni i odbojni. U nastavku ovog rada vidjet ćemo kako se to događalo i pravoslavnima i sufijama.

Suf – vunena mantija u monaštvu i sufizmu

Krenimo najprije od izgleda, a u nastavku od izvana prema unutra. Kad gledamo stare fotografije monaha i sufija, u izgledu zapažamo sličnost u izvjesnoj mjeri.

Jedno od tumačenja porijekla riječi *tasavvuf / sufizam*, govori o riječi *suf*, koja na arapskom znači vuna. Od ranog monaštva pa nadalje, a i danas u mnogim krajevima, pravoslavni monasi, hrišćanski otšelnici, nose vunenu mantiju, rasu (ράσο), kao znak odbacivanja komfora ovozemaljskog prolaznog i sujetnog svijeta. Zavjet šutnje, odnosno izbjegavanje praznoslovlja i mnogoglagoljivosti (pretjerane pričljivosti), uz ostale duševne i tjelesne podvige, karakteristika je i pravoslavnog monaštva i sufizma. U biografijama i djelima mnogih sufija srećemo velik broj evanđelskih izreka i apokrifnih tekstova o Isusovom životu. Ovdje spominjemo samo dvije knjige kao primjer: Annemarie Schimmel *Isus i Marija u islamskoj mistici*⁷ i Mehmed Karahodžić *Isa u knjigama sufija*⁸.

Prva sufijska tekija

U prvom tomu knjige *Historija islamske filozofije* M. M. Sharifa je i tekst čuvenog francuskog orijentaliste Louisa Manssignona “Rani sufije”, koji, između ostalog, kaže:

“Prvi samostan gdje su se sufije počele okupljati da razmjenjuju svoje ideje i da razgovaraju o svojim mističkim iskustvima podigao je jedan bogati hrišćanin u Ramli (Sirija), gde je primijetio na otvorenom prostoru neke sufije zanesene u mističkoj praksi.”⁹ Očigledno da je riječ o tekiji.

Sveti Isak Sirojski i njegov značaj

Arapski prevod dela sv. Isaka Sirojskog uticao je na muslimansku blagočestivost.

Iguman Vasilije Svetogorac

U hrišćanskim crkvama i manastirima ima mnogo ikona i fresaka na kojima su prikazani razni svetitelji s karakterističnim arapskim ili bliskoistočnim turbanom – šalom kojim je omotana glava, baš onako kako to i danas vidimo na Bliskom istoku. Čovjek prikazan na ovoj fresci vrlo je važan za našu temu.

Na osnovu dosadašnjih saznanja i više pokazatelja, postoje osnovane pretpostavke i određeni podaci da su prva spona pravoslavne i sufijske duhovnosti bila djela čuvenog svetog Isaka Sirojskog.

Iguman manastira Stavronikite na Svetoj Gori Atonskoj, arhimandrit Vasilije, u svojoj knjizi *Avva Isak Sirojac – jedno prilaženje njegovom svijetu* kaže:

“Arapski prevod njegovih djela uticao je na muslimansku blagočestivost (= pobožnost).”¹⁰

⁵ Nasr misli na konkretno izdanje *Hikmetul-išraka* iz doba Kadžara. (Op. ur.)

⁶ S. H. Nasr, *U potrazi za svetim, razgovori*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2007, str. 63.

⁷ Annemarie Schimmel, *Isus i Marija u islamskoj mistici*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2009.

⁸ Mehmed Karahodžić, *Isa u knjigama sufija*, izdanje autora, Sarajevo, 2004.

⁹ M. M. Šarif, *Historija islamske filozofije*, August Cesarec, Zagreb 1990, sv. 1, str. 347.

¹⁰ Αρχιμ. Βασιλείου, καθηγουμένου Ι. Μ. Σταυρονικήτα, “Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ένα πλήσιμα στον κόσμο του”, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1988, δεύτερη επανέκδοση, str. 17.

Uparedo s podvižništvom u pustinjama Egipta i Palestine postojala je sirijska duhovnost sa svojim specifičnostima. Mnoga značajnija djela o asketskom životu nastala su u Siriji, posebno u šestom i sedmom vijeku. Svakako, najznačajnija su ona koja je pisao sv. Isak. Već toliko vijekova, do dana današnjeg, odišu izuzetnom originalnošću i svježinom.

Brojne mogućnosti za međusobni kontakt

Episkop Kallistos Ware, pravoslavni Englez, duhovnik, predavač i pisac, u svom tekstu "Moljenje tijelom – isihastički metod i nehrišćanske paralele" kaže:

"...Budući da te dvije tradicije imaju zajedničke biblijske korijene, isihazam je u tom odnosu znatno bliži sufizmu nego jogi.

Kad krenemo od joge prema sufizmu, već smo na čvršćem tlu. Na ovom mjestu, neke vrste neposrednih međuticaja čine se veoma mogućim. Islam ima više zajedničkog sa hrišćanstvom nego sa hinduizmom. Iako se ove tačke sličnosti ne dovode u sumnju, istraživanje porijekla dviju tradicija još nije otkrilo kako je tačno uzajamni uticaj mogao biti ostvaren. Mi ne znamo kojeg dana i na kojem mjestu su ove dvije strane prvi put došle u kontakt niti koja je strana bila uticajnija. Možda su Arapi i perzijske sufije iskusili uticaj joge, pa zatim prenijeli taj uticaj u grčki pravoslavni svijet.

Sa druge strane, i sufije su možda bile pod uticajem bizantijskih tekstova i učenjaka. Spisi sv. Isaka Ninivskog (umro oko 700. god.), naprimjer, bili su predmet proučavanja i mističko-asketskih grupa u okviru ranog islama.

Isto tako, moguće je pretpostaviti da je bilo nekih drugih hrišćanskih asketa koji su svoja iskustva, u međusobnom opštenju, predali Arapima muslimanima. Spominjali smo prakse koje su primjenjivali koptski hrišćani u sedmom, osmom i devetom vijeku, a one su u potpunosti mogle postojati i kod sirijskih hrišćana i od njih preći sufijama.

Da li je moguće da su ovi tekstovi bili nepoznati u islamskim krugovima? Nažalost, o svemu ovome možemo samo da nagađamo zbog nedostatka čvrstih dokaza.

Ne dovodi se, međutim, u pitanje činjenica da je postojalo mnogo mogućnosti za međusobni kontakt.¹¹

Da bismo što je moguće više i obuhvatnije sagledali o kakvom čovjeku je riječ, poželjno je da, iz više razloga, a posebno zbog sadašnjih čitalaca i budućih dubljih proučavanja, kažemo neku riječ o njemu.

Vrlo neobična ličnost i jedan od najdubljih predstavnika hrišćanske duhovnosti, Isak Sirijski, arapski je hrišćanin (620–700) koji je u sebi sažimao i zemljopisne i duhovne odlike svoga podneblja. Sirijski historičar iz osmog vijeka, Jezudena, episkop Basre, o njemu kaže: "Bio je iz Ben-Kataraja, sa ove strane Indije, to jest iz Katarata, sa obale Perzijskog zaliva. Zajedno s bratom odlazi u manastir Mar-Mateja (Mar – gospodin, Mattai – Matej), koji i danas postoji u Iraku, nedaleko od grada Ninive. Obojica su brzo napredovali u manastirskom životu, brat mu postaje iguman toga manastira, a Isak odlazi u obližnju otšelničku keliju radi većeg podviga. Svetost njegovog života i ogromna učenost pročuli su se na daleko. Izabran je za episkopa Ninive u Asiriji, značajnog grada sa više od 100.000 stanovnika, na istočnoj obali rijeke Tigris, u današnjem iračkom Mosulu. Buka velegrada i grubost načina života i običaja smetaju mu dok čezne za mirom i tišinom svoje molitvene kelije." Jezudena pripovijeda: "Za episkopa Ninive postavio ga je patrijarh Georgije u manastiru Bet-Aba. Nakon što je pet mjeseci upravljao ninivljanskom eparhijom u svojstvu prethodnika episkopa Mojseja, on se odrekao episkopstva iz bogzna kakvih razloga i udaljio se da živi na planini Matu, koja okružuje predio Ben-Huzaja; živio je u otšelištvu pored tamošnjih monaha. Zatim je stupio u manastir Raban-Šabur. Marljivo je izučavao Sveto pismo do te mjere da je oslijepio usred strastvenosti u čitanju i posta. (Postoji predanje da sv. Isak nije prestao da se bavi književnošću ni nakon što je oslijepio i da je potražio pomoć pisaca monaha, kojima je diktirao svoja djela. O postu sv. Isaka predanje kaže da su mu tokom sedmice jedina hrana bila tri nevelika hljeba s malim količinama trave, dok se kuhane hrane nije ni doticao). Sveti Isak bio je dovoljno upućen u božanstvene tajne: on je sastavio knjige o duhovnom životu monaha.

¹¹ Kallistos (Ware, Timothy), Metropolitan of Diokleia, "Praying with the body: the hesychast method and non-Christian parallels". (<https://bogoslav.ru/article/2671134>)

Sveti Isak upokojio se u dubokoj starosti, a njegovo tijelo sahranjeno je u manastiru Šaburu. Bio je iz Ben-Kataraje.”

Sergej Soboljevski, profesor moskovske Duhovne akademije, u pogovoru za knjigu *Sveti Isak Sirijski – Podvižnička slova*, kaže:

“Čak i sada, kada je prošlo 12 vekova od vremena njihovog nastanka, ta dela su puna svežine i originalnosti i duboko su poučna. Sveti Isak je veliki psiholog i filosof, što je, na primer, očigledno i iz jedne njegove pouke o znanju i veri. On zadivljujuće poznaje Sveto pismo Starog i Novog zaveta i obimnu podvižničku literaturu – grčku i, najverovatnije, svoju sirijsku. On je, najzad, mudar i iskusan učitelj i rukovoditelj u hrišćanskom duhovnom životu.”¹²

Iako je on jedan od najznačajnijih hrišćanskih duhovnika, zaokruženo izdanje njegovih djela tek predstoji, budući da neki prevodi (arapski, grčki, slovenski...) nisu potpuni – ne sadrže određeni broj njegovih pouka.

Proučavalac Šabot, uporedivši grčki i arapski prevod sa sirijskim originalom, kaže:

“Prva osobitost grčkog prevoda je izostavljanje teških mesta, a budući da je sv. Isak Sirijski jedan od najtežih sirijskih pisaca, takvih izostavljanja ima mnogo; druga osobitost je ta da prevod često ne odgovara smislu. Mada se nastojalo da prevod bude doslovan, do iskrivljavanja smisla često dolazi usled neveštog odabira značenja sirijskih riječi, a delimično i usled same doslovnosti: sirijski jezik, kao i drugi istočnjački jezici, po svojoj konstrukciji je sasvim različit od evropskih jezika i ne može se bukvalno prevesti na njih.”¹³

Možda će se u budućnosti ovim djelima baviti neko čiji je maternji jezik najbliži jeziku sv. Isaka, i ko će istovremeno biti dobro upućen i u pravoslavnu i u sufijsku duhovnost.

Za našu temu ovdje su suštinski bitne neke njegove riječi i rečenice koje su u velikom srodstvu sa sufijskom terminologijom.

Isak koristi sljedeće termine: tajna, put, staza, riznica, zavjesa, prvobitna priroda, povratak u prvobitno stanje, ushićenje i duhovni zanos, sjećanje, stepen i stupanj, opijanje vjerom, opijanje ljepotom, Ljubljani, Jedno... Ili kaže: “Dok si još tu, sam pripremi svoju dušu da bude sasvim uništena za ovaj život.”¹⁴

Nešto se neizostavno mora imati u vidu kad je riječ o ovom i drugim duhovnicima toga područja, kakvi su, naprimjer, crkveni otac Afrat Sirijski odnosno Aramejski, ili sveti Jefrem Sirijski, obojica su živjela i pisala u četvrtom vijeku, a ono što je suština njegovog načina razmišljanja, doživljaja svijeta i izražavanja je, da tako kažemo, vrlo specifičan bliskoistočni, arabljanski način razmišljanja, a od grčko-rimskog znatno drugačiji.

Duhovno prijateljstvo monaha Simeona i sufije Ibrahima ibn Edhema

Po Simeonu iz Evanđelja, ali i po svetom Simeonu Stolpniku, mnogi potonji podvižnici nosili su to isto ime. Velika je vjerovatnoća da se to odnosi i na monaha Simeona, koji je živio tri vijeka nakon Stolpnika.

“Ibrahim ibn Edhem, taj vladar nad ovim svetom i verom, simurg Kaf-planine sigurnog uverenja, dragulj povučenosti od ovog sveta, riznica Tajni Vlasti Božje, vladar u zemlji Veličanstva, učeni šejh, Allah mu se smilovao. Bio je bogobojaznik svoga doba i istinoljubiv čovek svog vremena. Posvemašnji užitak nalazio je u činjenju svakovrsnih dobrih dela. Svuda je bio priznat i susreo je mnoge šejhove...”¹⁵ kaže Feriduddin Muhammed Attar u svojoj *Spomenici dobrih*, a Rumi ga spominje u drugom tomu *Mesnevi*.

“Poučen od nekog monaha po imenu Otac Simeon, Ibrahim ibn Edhem poslušnost prema Bogu je definirao kao meditaciju i šutnju. Jedino što uzima u obzir jest spominjanje Boga (zikr)”, kaže Hasan Džilo u tekstu “Spoznaja i ljubav u sufizmu”¹⁶.

¹² Sveti Isak Sirijski, *Podvižnička slova*, Pravoslavna misionarska škola pri Hramu Sv. Aleksandar Nevski, Beograd, 2006, str. 510.

¹³ Ibidem, str. 513.

¹⁴ Ibidem, vidjeti str. 7, 9, 10, 12, 23, 30, 31, 37, 48, 54, 145, 146, 195, 198, 209, 210, 281, 335, 352, 394, 452, 457.

¹⁵ Feriduddin Muhammed Attar, *Spomenica dobrih*, Iranski kulturni centar, Beograd, 2004, str. 99.

¹⁶ Hasan Džilo, “Spoznaja i ljubav u sufizmu”, *Časopis za religijske nauke “Kom”*, Centar za religijske nauke “Kom”, Beograd, 2013, vol. II (2), str. 54. www

Ovaj "princ sufija", kojeg neki smatraju duhovnim pretkom sufijskog reda čistije, rođen je u Belhu, gdje i Rumi, na istoku Horasana, u Centralnoj Aziji. Njegova porodica porijeklom je iz Kufe. Kao kralj Belha, nakon jednog duhovnog doživljaja, napušta prijesto i predaje se isposničkom životu u Siriji. Umro je 782. godine, a vjeruje se da je sahranjen u sirijskom gradu Džabala. Po nekim izvorima, njegov najraniji duhovni učitelj bio je hrišćanski monah po imenu Simeon, a Ibrahim je kasnije u svojim spisima prepričao svoj razgovor s njim:

"Posjetio sam ga u njegovoj keliji i upitao:

- Oče Simeone, koliko si dugo ovdje?
- Sedamdeset godina.
- Koja je tvoja hrana?
- O hanifjo! - usprotivi se on - šta te je natjeralo da ovo pitaš?
- Volio bih da znam.
- Svake večeri po jedno zrno leblebije.
- Šta te to u srcu pokreće pa ti je to zrno dovoljno?
- Oni mi dolaze jednog dana svake godine i ukrašavaju moju keliju i obrađuju je, čineći to sa naklonošću i poštovanjem; i kad god se moj duh umori od bogoslužjenja, tog časa ga podsjetim i izdržim napore cijele godine zarad tog jednog sata. Da li ti, o hanifjo, izdržavaš godišnji trud radi slave i sjaja vječnosti?"¹⁷

Da li je precizno prevedeno iz Ibrahimovih spisa na engleski ili je tako i u originalu, ili je, pak, Simeon namjerno tako tajanstven pa ne otkriva ko su "oni" i šta tačno rade kod Simeona?

To ostaje tajna, čega u takvim spisima i inače mnogo ima, a za našu temu važan je odnos ova dva neobična čovjeka.

Dionisije Areopagit i sufija Zun-Nun

Jedna od najznačajnijih ličnosti hrišćanske mistike je sv. Dionisije Areopagit ili Pseudo-Dionisije. O odnosu Pseudo-Dionisija i Zun-Nuna Hasan Džilo piše:

"Zun-Nun, poznati egipatski sufija, koji je vjerovatno u nekim stavovima bio pod utjecajem Pseudo-Dionisija, čije je učenje bilo prisutno među koptskim stanovništvom u Egiptu, odakle potječe i on sam, daje sasvim preciznu definiciju onoga šta, ustvari, podrazumijeva spoznaja.

"Bože, nikada uhom svojim slušao nisam krik divljih životinja ni šuštanje stabala, ni žuborenje vode, ni ptičiji pjev, ni pištanje vjetera, ni stropoštanje grmljavine a da u tome nisam opazio svjedočanstvo Tvoje jednosti."¹⁸

Simeon Novi Bogoslov i paralele sa sufizmom

Neobična pojava u povijesti duhovnosti oćenito i hrišćanstva posebno bio je carigradski monah Simeon (949–1022), kasnije kanonizovan i, zbog njegovog velikog značaja, nazvan Novi Bogoslov, kao treći u pravoslavlju koji nosi taj naziv (prvi je apostol Jovan, a drugi Grigorije, episkop iz četvrtog vijeka). Rođen je u Maloj Aziji, u Carigradu učio škole i bio dvorjanin, a zatim se podvizavao u po strogosti poznatom Studitskom manastiru. Posebno je naglašavao značaj duhovnog oca, autentičnog i iskusnog u duhovnom životu, zbog čega je imao ogromne višegodišnje probleme s predstavnicima institucije. Neki njegovi stavovi čak i u naše vrijeme određenim teolozima su skandalozni.

Sergej Averincev u knjizi *Pregled vizantijske filosofije* o njemu kaže:

"Simeon je demonstrativno izbegavao kontakte sa školskom tradicijom antičke metafizike (na kraju Treće himne Simeon sebe naziva *neknjiškim*). Baš kod njega se do vrhunca dovodi ono načelo: božansko se misli dostižnim ne na putevima platonizujuće apstrakcije, već u konkretnosti opita, i zato ni Platon ni Aristotel ništa ne mogu pomoći. Nije slučajno što se i kod Simeona – kao i kod islamskih sufijskih pesnika, koji su umnogome sa njim uporedivi, na primer kod Dželaluddina Rumija – jezik religiozne lirike istupa kao sredstvo, u manjoj meri ravnopravno sa jezikom bogoslovske proze...

Simeon odlučno pretpostavlja *duhovnog oca*, nezavisno od njegovog ranga, svešteniku i episkopu, ako ovi nisu prošli kroz unutarnje

¹⁷ Mega Hikari Aminah, "THE TALE OF IBRAHIM BEN ADHAM GREAT MUSLIM SUFI SAINT FROM KHURASAN CENTRAL ASIA", preuzeto sa: <https://www.mundotkm.com/libros/titulo/the-tale-of-ibrahim-ben-adham-great-muslim-sufi-saint-from-khurasan-central-asia>.

¹⁸ Hasan Džilo, "Spoznja i ljubav u sufizmu", *Časopis za religijske nauke "Kom"*, Centar za religijske nauke "Kom", Beograd, 2013, vol. II (2), str. 55.

ozarenje. Institucionalni poredak ne uliva Novom Bogoslovu osećanje poštovanja, čak ako je to poredak crkvenih ustanova; jedina hijerarhija koja za njega ima pun značaj i apsolutni značaj – to je hijerarhija duhovnog učiteljstva i duhovnog učenitstva. Učitelj u umeću askeze jeste vrhovni autoritet za svog pitomca; tako se sam Simeon odnosio prema svom imenjaku Simeonu Evlavu,¹⁹ izazivajući skandal onim kultom koji je odavao uspomenu na učitelja. Dopuštene su tipološke paralele sa drevnim istočnjačkim predstavama o guruu; duboko intimno opštenje sa učiteljem – to je opštenje sa Bogom koje ne dopušta mešanje ma kakvih spoljašnjih instanci i autoriteta, pa ni crkvenih. Tačnije, sa Simeonovog gledišta, učitelj i jeste istinska Crkva sa velikim slovom – punota religijskog autoriteta. Možda su nešto slično videli mistici islama u svojim imamima i pirima.²⁰

Trebalo bi da živimo zajedno kao braća, uprkos razlikama i običajima, navikama i religiji

Prije nego što pređemo na suštinska pitanja vezana za ovu temu, ukratko ćemo se osvrnuti na odnose između hrišćana i muslimana u toj drugoj fazi, koju karakteriše otoplavanje i koju krase međusobna prihvatanja i počeci dijaloga. Radi se o drugoj polovini devetog i početku desetog vijeka.

Vasilije Tatakis, pisac knjige *Istorija vizantijske filosofije*, u vezi s tim kaže: “Vezivala su Vizantiju i Arape i prijateljstva. Patrijarh Fotije imao je za prijatelja jednog muslimanskog emira na Kritu, a njegov učenik Nikola Mistik, patrijarh carigradski, pisao je sinu i nasledniku istog tog emira da se ‘dve sile ističu na silna svetlila, pa bi zbog toga trebalo da živimo zajedno kao braća, uprkos razlikama i običajima, navikama i religiji.’”²¹

O Fotijevoj širini pogleda u odnosima s drugima lijepo svjedoči pismo koje je njegov

učenik Nikola Mistik uputio sinu i sljedbeniku Kritskog emira, prijatelja Fotijevog, u kojem je napisao: “Znam dobro da, ma kolika razlika u veri predstavljala prepreku, mudrost, dobrota i drugi kvaliteti koji krase ljudsku prirodu i daju joj dostojanstvo, privlače naklonost ljubitelja lepote – zato je, uprkos razlici u njihovim verovanjima, Fotije voleo vašeg oca koji je bio obdaren ovim kvalitetima.”²²

Lični kontakti i uzajamna duhovna preplitanja Grigorija Palame i maloazijskih muslimana

Vrhunac molitvenog i bogoslovske djela pravoslavne duhovnosti svojim učenjem izrazio je u 14. vijeku solunski arhiepiskop Grigorije Palama. Reč *isihazam* (ἡσυχασμός) znači: molitveno tihovanje. Veliki pravoslavni teolog i historičar, Jovan Majendorf, u svom doktoratu “Sveti Grigorije Palama i pravoslavna mistika” kaže:

“U 13. veku postojali su mnogi lični kontakti između hrišćanskih monaha i islama. O tome nam mnoge primere pružaju tekstovi iz života svetitelja ili spisi Filoteja i Grigorija Palame. Prizivanje Božijeg Imena u molitvi povezano sa disanjem, toliko je bilo rašireno u islamskim krugovima da niko ne bi mogao negirati uzajamno preplitanje ova dva duhovna pravca (Vidjeti studiju: L. Gardet, *Un probleme de mystique comparee: la mentation du Non divin – dhikr dans la mystique musulmane*, Revue Thomiste, III, 1952, 642-679; IV, 1953, 197-216). Međutim, ovaj paralelizam samo podvlači kontrast između muslimanskog ponašanja i hrišćanskog tumačenja istog psihološkog fenomena.”²³

“Palama reši da sa jednom grupom monaha ode u Svetu zemlju i na Sinaj. Bez obzira na muslimanska osvajanja, monasi su ovakva poklonička putovanja često preduzimali i ona su im bila posebno draga. Na njima su oni bolje od drugih upoznali relativno povoljne uslove koje su muslimani toga vremena garantovali hrišćanima. Ponekad su ovi monasi potpadali

¹⁹ Blagočestivom, pobožnom.

²⁰ Sergej Averincev, *Pregled vizantijske filosofije*, Plato, Beograd, 1996, str. 77-78.

²¹ Vasilije Tatakis, *Istorija vizantijske filosofije*, Društvo filosofa i sociologija Crne Gore, Nikšić, 1996, str. 108.

²² Ibidem, str. 139.

²³ Jovan Majendorf, *Sveti Grigorije Palama i pravoslavna mistika*, Povereništvo manastira Hilandara i Pravoslavni Bogoslovski fakultet Hilendarski fond, Beograd, 1983, str. 51.

pod uticaj izvesnih duhovnih islamskih tendencija toga vremena; glavni pokazatelj ove duhovne osmoze jeste psihofizički metod molitve, koji je u velikoj meri praktikovan od strane prostog naroda.”²⁴

“Poslednje Grigorijeve godine obilježene su neočekivanom epizodom. Za vrijeme putovanja lađom iz Soluna za Carigrad, galije su zarobili Turci. Putnici su bili prinuđeni da se gotovo godinu dana zadrže u Maloj Aziji, koja je već bila pod turskom okupacijom. Palamina pisma i dokumenta koja se odnose na razdoblje zarobljeništa u mnogo čemu predstavljaju pravo otkrovenje. Iz njih saznajemo, na primer, o izvanredno tolerantnom stavu Turaka prema hrišćanima, kako u samim okupiranim oblastima, tako i prema zarobljenicima. S druge strane, ona otkrivaju veliko interesovanje zarobljenog arhiepiskopa za islam. O njemu je vodio prijateljske diskusije sa sinom emira Orkana, u kojima je izražavao nadu da će doći dan kada ćemo moći razumeti jedan drugoga...”²⁵

Kallistos Ware u već spomenutom tekstu²⁶ piše:

“Bizantijci su često bili u ratu sa Arapima i Turcima, ali je također bilo mogućnosti za sklapanje prijateljskih veza. Možda su hrišćanski hodočasnici u Svetu zemlju, naprimjer, nekada pričali sa muslimanima o svojim načinima molitve. Interesantno je zapaziti da je 1354. godine isihasta i teolog Grigorije Palama, na putu iz Soluna u Konstantinopolj, bio zarobljen od Turaka i ostao u pritvoru godinu prije nego što je otkupljen. Tokom tog vremena razgovarao je u ljubaznom i razumno-konstruktivnom duhu s lokalnim muslimanskim vjerskim liderima. Postoji neznatna mogućnost da su međusobno razgovarali o sufijskoj upotrebi zikra, iako postojeći izvori ne govore ništa o ovome.

Zanimljivo je primijetiti da su se tokom nedavne prošlosti isihazam i sufizam razvijali u suprotnim smjerovima. Tokom posljednjih 150 godina pravoslavni učitelji minimalizovali su ulogu tjelesnih tehnika molitve, pa čak i obeshrabrili njihovu upotrebu. S druge strane, u

muslimanskim bratstvima tokom 20. vijeka fizičke vježbe bile su veoma naglašene. Ali većina muslimanskih majstora u potpunosti se slaže sa pravoslavnim učiteljima insistirajući na tome da ne može biti vanjskih tehnika koje automatski vode ka sjedinjenju s Bogom. Za obje tradicije nije važna vanjska tehnika, već unutarnja pažnja srca, ne fizičke vježbe, već Sam Prizivani; i u obje tradicije naš susret sa Prizivanim je Njegov čisti dar.”

Filokalija

Jedna od najznačajnijih knjiga pravoslavne duhovnosti i molitvenog života je *Filokalija* ili *Dobrotoljublje/Ljepotoljublje*, višetomni zbornik koji sadrži svetootačka iskustva. Sa grčkog originala prevedena je na mnoge jezike.

Mitropolit Antonije Blum u knjizi *Živa molitva / Hrabrost za molitvu* pišući o duhovnoj praksi u pravoslavlju a pozivajući se upravo na djelo *Filokolija*, utvrđuje da se u ovom djelu preporučuju i neke sufijske tehnike:

“Brojni pisci pomenuli su fizičke aspekte molitve, vežbe disanja, pažnju koja se obraća na otkucanje srca i još neke druge manje važne osobine. Filokalija je puna detaljnih uputstava o molitvi srca. Čak i sa preporukama za sufi tehniku. Drevni i savremeni Oci bavili su se ovim pitanjem uvek dolazeći do istog zaključka: nikada ne pokušavati fizičke vežbe bez rukovodstva duhovnog oca.”²⁷

Anadolija – zemlja susreta kršćanske i muslimanske mistike

Sarajevski profesor, doktor franjevačke teologije, Fra Marinko Pejić autor je vrlo zanimljive knjige pod naslovom *Kršćani u zemljama islama*. U njoj je i tekst “Anadolija, zemlja susreta kršćanske i muslimanske mistike” u kojem, između ostalog, piše:

“U susretu s ovim mističnim islamom, anadolskim kršćanima se mnogo stvari činilo familijarnim, bliskim kršćanskom duhovnom ambijentu.

²⁴ Jovan Majendorf, *Sveti Grigorije Palama i pravoslavna mistika*, Poverništvo manastira Hilandara i Pravoslavni Bogoslovski fakultet Hilendarski fond, Beograd, 1983, str. 64.

²⁵ Ibidem, str. 79.

²⁶ Kallistos (Ware, Timothy), Metropolitan of Diokleia, “Praying with the body: the hesychast method and non-Christian parallels”. (<https://bogoslav.ru/article/2671134>)

²⁷ Antonije Blum, *Živa molitva / Hrabrost za molitvu*, Atos, Kragujevac, 1996, str. 90.

Početak 13. vijeka, veliki andaluzijski mistik Ibn Arebi nastanio se u sultanatu Rum. Zahvaljujući ovako duhovno otvorenim predstavnicima islama, susreću se dvije duhovne tradicije.

Po otomanskim izvorima, koliko god se to danas činilo čudnim, muslimani koji dolaze u Malu Aziju prvi su fascinirani kršćanstvom i tako omogućili plodno susretanje dvije religije, koje se u nekim segmentima i spajaju u novu duhovnu tradiciju. Na jednom mjestu Ibn Arebi kaže: 'Može se dogoditi da u trenutku smrti neki svetac pokaže veliko zanimanje i poštovanje za Mojsija ili Isusa, da se nekim ljudima čini da je postao židov ili kršćanin.' Poznato je da je sam Ibn Arebi rado zalazio u crkve i razgovarao s kršćanima. Ono što Ibn Arebi posebno primjećuje kod kršćana jeste ključna važnost koja se pridaje Isusu, njegovu predstavljanju. Divi se intimnoj povezanosti u Isusu između božanskog i ljudskog. [...]

Muslimanski mistici poput Ibn Arebija bili su uvjereni u veliku sličnost islama i kršćanstva, iako su zbog toga često primali kritike od konzervativnijih muslimanskih krugova. Ibn Arebi, nakon što uspoređuje vlastito srce s monaškim samostanom, s hramom kumirima, s Kabom, hodočasnici, s Torom i s Kur'anom, na kraju zaključuje: 'Ispovijedam religiju ljubavi, i kakav kod bio oblik koji ona uzima, ona je moja religija i moja vjera.'²⁸

Konstantin janičar i prvi spomen derviša i mevlevija kod nas

Koliko mi je do sada poznato, prvi koji kod nas spominje dervişe općenito, a hazreti Mevlanu posebno, jest Konstantin Mihailović (1435–1501) u djelu *Janičareve uspomene ili turska hronika*. Njegov životni put pun je dinamike na vrlo širokom geografskom prostoru. Rođen je u Ostrovici kod Novog Brda na Kosovu, bio u odredu koji je despot Đurađ Branković slao u pomoć turskom sultanu i koji je učestvovao u osvajanju Konstantinopolja. Kao janičar sultana

Mehmeda II Osvajača, učestvuje u opsjedaњу Beograda, Peloponeza, Trapezunta, pa ide čak i do Eufrata gdje učestvuje u borbi protiv Uzun-Hasana. Vrativši se u Novo Brdo, odlazi u Bosnu pa u Poljsku. Djelo (predgovor i 49 glava) je nastalo u periodu između 1497. i 1501. godine, a posvetio ga je ondašnjem poljskom kralju Janu Olbrahtu. U glavama 1–7. opisuje svoje viđenje islama, obrede i običaje muslimana. Navest ćemo neke riječi iz njih. O turskim dervişima on kaže:

"Idu nagi i bosi, i nemaju na sebi ništa drugo osim jelenske kože, ili kože od kakvih drugih zveri. Opasuju se železnim lancima unakrsno, idu gologlavi, a oplodne udove imaju okovane u gvožđe, ognjem se peku po rukama i britvama se seku; a u čemu idu u tome i spavaju; ne piju vino niti ikakvo piće; nikad nemaju ništa za obed, uvek isprose, a što im od ručka ostane, ubogima za sobom razdaju... Idu po gradovima kao zanesenjaci, a svakoga dana o večernjoj molitvi igraju, hodajući ukrug, stavivši jedan drugome ruku na rame, klimajući glavama, podskakujući nogama i vičući iz sveg glasa: *La ilabe il-la-llab*. Veoma viču, da se daleko čuju, kao kad psi laju, a u svojoj verskoj igri se tako zanesu da voda ili znoj sa njih poteče, a pena iz usta, kao kod besnih pasa."²⁹

Pravoslavni i sufije u vrijeme ikonijških sultana³⁰

Frederick Wilijam Hasluck u knjizi *Hrišćanstvo i islam pod sultanima*, u poglavlju pod naslovom "Religijska fuzija" piše:

"Pri prvom pojavljivanju Osmanlija, pred kraj 13. vijeka, hrišćani i Turci već su dva vijeka živjeli rame uz rame u unutrašnjosti Male Azije pod vlašću seldžučkih sultana Ruma. Politička historija ovog perioda još izranja iz nejasnoća: socijalna i vjerska historija jedva da su dodirnite. Bizantijski historičari, usput slučajno zabrinuti za provincije koje su već *in partibus*, daju nam samo nagovještaje i mi

²⁸ <http://www.prometej.ba/clanak/povijest/krscani-u-zemljama-islama/anadolija-zemlja-susreta-krscanske-i-muslimanske-mistike-2668>

²⁹ Konstantin Mihailović, *Janičareve uspomene ili turska hronika*, XXII glava: O caru Muratu, šta je s njim posle

bilo, str. 21. (<https://vdocuments.mx/janicarove-uspomene-ili-turska-hronika-konstantin-mihailovic-5634fac8d82f3.html>)

³⁰ Sultani iz Konje; Ikonija je jedan od historijskih naziva za turski grad Konju.

nemamo nijedan od onih ličnih i intimnih zapisa koji bi nam o socijalnim uslovima mogli reći mnogo više od najrazrađenije hronike.”³¹

Ovdje bi bilo prigodno da ukažemo na jednu rečenicu na koju sam nailazio kod raznih autora: “Nema mnogo zapisa”, konstatacija je koju izgovaraju proučavaoci Male Azije toga perioda – i povodom socijalne i vjerske historije, i povodom susreta, druženja i međusobnih uticaja pravoslavnih i sufija, ali i u vezi s izuzetno velikom i kvalitetnom saradnjom pojaca i mevlavija na polju muzike.

Hasluck navodi da je zlatno doba sultanata Ruma vladavina Alauddina I (1219–1234), visokoobrazovanog čovjeka i prosvijećenog vladara, koji je hrišćanstvo upoznao dok je 11 godina bio u izgnanstvu u Carigradu. Majka njegovog unuka Azeuddina bila je hrišćanka. “I Alauddin i njegova porodica, dakle, bili su upoznati s hrišćanstvom i, ako nisu aktivno saosjećali s njim, barem su bili bez predrasuda prema njemu.”³²

A o Mevlani Rumiju kaže:

“Pored Alauddina stoji još jedna upečatljiva figura, ona Dželaluddinova, mističkog pjesnika Buhare, koji je došao u Konju 1233. godine i predstavljen kao blizak i uticajan prijatelj vremenitog vladara. Dželaluddin je sa svojim prijateljem i učiteljem filozofije Šemsuddinom iz Tabriza (umro 1246. god.) osnovao red derviša poznatih pod imenom mevlavije, koji su se tokom svoje historije pokazali humanim i tolerantnim prema hrišćanima a sve religije smatraju pomirljivim na filozofskoj osnovi. Čini se da je i sam Dželaluddin bio upoznat s grčkim jezikom i da je Hristu kao proroku dodijelio mnogo viši položaj od njegovih strogo ortodoksnih muslimanskih savremenika. Čini se, nadalje, da je posebno smatran misionarom kod Grka, a Eflaki izvještava da je rekao da je ‘Bog imao veliku pažnju prema rimskom narodu’ (Romejima), i, kao odgovor na molitvu prvog halife, učinio ih je ‘glavnom posudom Njegove milosti’. U istom odlomku predstavljene su metričke pjesme i ritmički

plesovi mevlavija osmišljeni da bi privukli živahan temperament Grka u islam.”³³

Rumi je dobio ime po oblasti u kojoj je živio i djelovao, u zemlji Romeja (Rimljana, Bizantinaca), kako su je muslimani nazivali.

Od prijatelja Kiriakosa Kalaitzidisa, poznatog solunskog psalta (pojca), teologa i majstora sviranja na utu, jedne godine dobio sam na poklon izuzetno zanimljiv CD (objavljen 2001) posvećen Zahariji Hanendesu čije su kompozicije zajedno svirali Grci, Turci i Iranci. U propratnom tekstu Kiriakos piše:

“Kao što svjedoči i Vladimirov Mirmiroglu, vrijeme Mevlane bilo je vrijeme približavanja Seldžuka kulturi i duhu Romeja (Bizantinaca) i hrišćanstva. Sam Mevlana znao je i grčki i pisao je na njemu. Zajedničko predanje, grčko i tursko, svjedoči o prijateljskim vezama koje su postojale između hrišćanskih monaha Manastira sv. Haritona i derviša monaške tekije u Ikoniji, čija su zdanja bila gotovo pod istim krovom i zvala su se Platonova tekija. Poslije smrti Mevlane, njegovi učenici osnovali su red mevlavi derviša. Centar njihovog obrednog tipika obuhvatao je sedmično upražnjavanje molitve koja se sastoji od muzike, igre i pjesme.”

Zajedništvo u svetištima

Sveti Grigorije Bogoslov jedno je od najvećih imena hrišćanstva od četvrtog vijeka do danas. Maloazijac koji je u Atini studirao filozofiju. Platon i Plotin, to jest platonizam i neoplatonizam su i tada i kroz vijekove bili značajni filozofski pravci, a mnogim pravoslavnim i islamskim duhovnicima i misticima bili su središnja misao. Naprimjer, u 11. vijeku poznati bizantijski pisac, filozof, historičar i retoričar Mihail Pselos uveliko prati Proklovo učenje.

Platon i njegova filozofija u većoj mjeri će postati poznati među obrazovanim ljudima Ikonije i okoline, a u nastavku će se proširiti po cijeloj Maloj Aziji. Elementi neoplatonističke filozofije uticat će i na Rumijevo učenje.

Platonov manastir, Platonova tekija, Bijeli manastir (Ak manastir) nazivi su koji se odnose na stari hrišćanski manastir blizu Ikonije, posvećen svetom Haritonu Ispovjedniku, čovjeku

³¹ F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under Sultans of Konia*, “Religious Fusion”, Volume II, Oxford at the Clarendon Press 1929, str. 370.

³² Ibidem, str. 370-371.

³³ Ibidem, str. 371.

rođenom u tom gradu. Budući da nije htio da se pokloni idolima, bio je mučen, pa je zbog toga stekao naziv Ispovjednik i zato je izuzetno poštovan. Umro je u dubokoj starosti 350. godine.

U tom manastiru bilo je i sirotište zvano Evfijada koje, su pomagali Grigorije Bogoslov i mlađi mu brat sveti Kesarije, ljekar.

Glavna mevlevijska tekija izgrađena je na mjestu tog manastira i sirotišta. U njoj se nalazi grob Rumijevog bratskog prijatelja, igumana tog manastira, a mevlevije ga s pobožnošću poštuju kao svetog čovjeka.

Po predanju, Mevlana je ustanovio specijalne veze s hrišćanskim monasima, ulazeći u filozofske i religijske diskusije, a veze i odnosi mevlevija s hrišćanima, ali i sa svim drugim poznatim religijskim učenjima, bile su najbolje moguće.

Kako izvještava Rumijev tumač i biograf, na njegovoj sahrani bili su prisutni vjernici pet različitih religija. Ta noć nazvana je Šebi Arus (Noć Sjedinjenja).

Šemsuddin Ahmed el-Eflaki Dede (umro 1360. god.), hafiz *Mesnevije* i učenik Rumijevog sina ili unuka, biograf u knjizi poznatoj pod naslovom *Menakibul-arifin* (*Predanje o arifima*, a na engleskom *The Mesnavi and The Acts of the Adepts*), u trećem poglavlju navodi da je Dželaluddin, na putu za Damask, gdje je htio studirati, prošao pored mjesta Sis u Gornjoj Kilikiji i vidio pećinu u kojoj je živjelo 40 hrišćanskih monaha. U 13. poglavlju navodi Rumijev razlog za uspostavljanje muzičke službe i značaj lijepe zemlje Romeja, a u 33. poglavlju veliku grupu crnorizaca, hrišćanskih sveštenika ili monaha, koji su došli kod Rumija iz dalekog mjesta. U 63. poglavlju govori:

“Predstojatelj monaha Platonovog manastira bio je starac i zbog svog učenja bio je izuzetno cijenjen svugdje – u Konstantinopolju i Firengistanu, u Sis, Janiku i drugim zemljama. (Sis je bio glavni grad kraljevine Donje Armenije, a Janik drugo Rimsko Carstvo Trapezunta.) Iz svih tih zemalja učenici su se slivali da bi od njega naučili mudrost.”³⁴

U nastavku navodimo anegdotu kako je jednog dana Dželaluddin Rumi došao u Platonov manastir, smješten u podnožju brda, sa pećinom u njemu, u kojoj je tekao mlaz hladne vode. Iguman

je ostao na ulazu u pećinu i posmatrao, a Rumi je ušao unutra i tu ostao cijelih sedam dana i sedam noći sjedeći usred hladne vode. Zatim je izašao iz pećine i pjevajući otišao.

U 81. poglavlju piše:

“U Platonovom manastiru živio je mudar monah koji je bio u vrlo prijateljskim odnosima sa Dželalovim unukom Arifom. Bio je vrlo star i posjećivali su ga derviši iz njegovog susjedstva, prema kojima je bio vrlo učtiv i kojima je ukazivao veliko povjerenje; toliko da su ga jednog dana neki pitali kako je pronašao Dželala i šta misli o njemu.”³⁵

Pošto im je detaljno odgovorio, rekavši i to da je jednom Rumi u molitvi i mirovanju proveo 40 dana u tom manastiru, monah je im je saopštio da je postao Rumijev učenik.

U 85. poglavlju spominje dvojicu bizantijskih hrišćana slikara koji su bili Rumijevi učenici.

Na kraju, u 91. poglavlju, Eflaki opisuje Rumijevu sahranu. Žene, djeca i muškarci slili su se u veliku pogrebnu povorku glasno jadikujući i plačući. U njoj je bilo Jevreja, hrišćana, Turaka, Romeja i Arapa. Svako od njih izgovarao je odlomke iz svoje svete knjige.

Muslimani su pokušavali pesnicama, štapom i mačem otjerati ove strance, nastala je velika pometnja, pa su sultan i njegova pratnja, zajedno sa glavnim rabinima, episkopima, igumanima i ostalima smirivali situaciju.

Na pitanje zašto su prisutni na sahrani uglednog muslimanskog mudraca i sveca, odgovorili su da su od njega saznali više tajni obavijenih njihovim spisima nego što su ikada ranije znali; i u njemu pronašli sve znake i osobine proroka i sveca, kako su izloženi u tim spisima. Dalje su izjavili: “Ako ga vi muslimani smatrate Muhamedom svoga doba, mi ga smatramo Mojsijem, Davidom, Isusom našeg doba; a mi smo njegovi učenici, njegove pristalice.”³⁶

Ljubav i posebno poštovanje prema Platonu hrišćani nisu izražavali samo usmeno i na papiru nego i freskopisom. U nekim svetogorskim

³⁴ “The Mesnavi and The Acts of the Adepts”, by Jelal-’d-din Rumi and Shemsu-’d-Din Ahmed, tr. by James W. Redhouse, [1881]. (<https://www.sacred-texts.com/isl/mes/mes06.htm>)

³⁵ Ibidem, poglavlje 81.

³⁶ Ibidem, Poglavlje 85.

manastirima, ali i širom Balkana, postoje prikazi grčkih filozofa na zidovima hramova.

“Božanstveni Platon” ili “božanski filozof Platon” riječi su kojima su izražavali tu svoju ljubav prema njemu.

Staru grčku crkvu Svetog Amfilohija (četvrti vijek), episkopa ikonijskog, rođaka sv. Grigorija Bogoslova, koju su Turci pretvorili u džamiju, muslimani su, od 13. vijeka pa nadalje, svakako pod mevlvijskim uticajem, poštovali kao mjesto gdje je grob Platona božanskog filozofa, a hrišćani kao grob svetog Amfilohija.

S tim u vezi Hasluck kaže:

“Za učenjake obiju religija Platon se može smatrati filozofskom apstrakcijom, donekle srodnom Justinijanovoj *Svetoj mudrosti Božijoj* (Aja Sofia); za neuke i sujevjerne muslimane bio je veliki mađioničar i čudotvorac; za Grke i Armene ostao je, bar u Konji, sv. Amfilohije. Slučaj za takvo zbližavanje islama i hrišćanstva kakav se čini da podrazumijeva Platonov kult bit će materijalno ojačan ako nađemo druge dokaze o prijateljskim odnosima između mevlvija i hrišćana. Izvjesna količina tradicije upućuje u ovom pravcu.

U kamenitoj klisuri, na sat vremena sjeverno od Konje, nalazi se drevni grčki manastir svetog Haritona. Manastir je sa tri strane ograđen zidovima, a sa četvrte strmom liticom. Ograđeni prostor sadrži tri crkve, sve u potpunosti ili djelimično iskopane u stijeni. Pored njih je mala džamija slične gradnje. Džamija je jednostavna i neupadljiva, pravougaona komora s običnom molitvenom nišom (mihrab) urezanim u stijeni. Hrišćani zaduženi za manastir njeno postojanje objašnjavaju legendom da je Dželaluddinovog sina, dok je tokom lova padao sa litice iznad manastira, od povreda sačuvao misteriozni starac koji je potom identifikovan sa likom na ikoni u crkvi – svetim Haritonom. Spomen na to čudo još se čuva time što svake godine ulje na poklon donosi Dželaluddinov nasljednik, poglavar mevlvijskog reda, koji je uvijek potomak Osnivača i koji, dalje, svake godine provodi jednu noć u molitvi u džamiji.

Tako smo pronašli dva izvorno hrišćanska svetišta prilagođena poštovanju obje religije upadanjem Platonove dvosmislene figure.

U velikoj mevlvijskoj tekiji u Konji sahranjen je osnivač Dželaluddin Rumi. Njegova

grobница je mesto hodočašća za pobožne muslimane, a posebno za članove reda mevlvi. Pored nje je još jedna grobница o kojoj je ispričana neobična legenda. Kaže se da pripada hrišćaninu koji je Dželaluddinu rumiju dao takve dokaze prijateljstva i vjerne službe da je ovaj insistirao na tome da ih treba sahraniti rame uz rame.

Postoje najmanje tri varijante tradicije u vezi s ličnošću vjernog prijatelja. Armenska verzija, ispričana prije 200 godina Pavlu Lukasu, predstavlja ga kao episkopa i čak mu daje ime Efsepi (Evsevije). U grčkoj verziji navodi se da je bio iguman Manastira svetog Haritona. Same mevlvije kažu da se u drugoj grobnici nalazi hrišćanski monah kojeg je Dželaluddin preobratio. Tako, suštinski dio legende, to jest da je hrišćanin monah sahranjen pored Dželaluddina, priznaju sve strane. To da li je pretpostavljena grobница ustvari zaista takva, može se dovesti u pitanje. To bi mogao biti kenotaf koji se počeo smatrati grobnicom. U ovom slučaju možemo ukazati na modernu paralelu određenog interesa.

U mevlvijskoj tekiji u gradu Hanjá (Krit), osnovanom prije samo 40 godina, nalaze se jedan pored drugog grobovi dvaju svetitelja, i slični su po vanjskom izgledu. Jedan od njih je onaj osnivačev, drugi je, doduše, kenotaf, podignut prema izrazu volje umrlog u znak sjećanja na svog poštovanog učitelja. Slično tome, u Konji je Dželaluddin Rumi možda namjeravao da ono što se danas naziva *grobница monaha* bude prije uspomena i spomenik njegovom počasnom prijatelju; i to bi bilo sasvim u skladu s njihovim tradicionalnim odnosima.

Bez obzira na to da li je legenda ili bilo koji njen dio istinit ili ne, mi ovdje, po svemu sudeći, na muslimanskoj strani imamo kompromis koji smo tražili. Treći put ikonijsko svetište vještački postaje dostupno hrišćanima i muslimanima istovremeno: utočište je u ovom slučaju centar derviša mevlvija – grobница samog njihovog osnivača.”

Zajedništvo u muzici

Osim do sada spomenutih veza pravoslavnih i mevlvija, oblast u kojoj je to druženje u najvećoj mjeri prisutno je, svakako, muzika. To traje od najranijih vremena do danas.

Kiriakos Kalaitzidis u vezi s tim piše: “Uprkos tome što imamo vrlo malo historijskih elemenata, na osnovu pisanih izvora i usmenih svjedočanstava, možemo da govorimo i o ličnim vezama između mevlevi muzičara i hrišćanskih pojaca. Historičar Georgije Papadopoulos navodi mnogo pojaca kao znalce araboperzijske muzike. Pominje se da je Petar Peloponios, za crkvenu muziku najveći muzički lik 18. veka, bio poštovan učitelj muzike od strane mevlevi derviša i da je ‘vrlo vešto svirao tambur i nej’. I još: ‘Na njegovoj sahrani sabraše se derviši iz svih tekija Carigrada’ i ‘sačinivši krug oko groba pojali su i plesali uz sviranje neja sa najvećim žarom’.

Također, Grigorije Protopsalt, pojac Velike Hristove Crkve, od Dede Ismailakija (Ismail Dede Efendi) učio je teoriju araboperzijske muzike. Na kraju, zanimljivo je i obavještenje koje potiče od Raufa Jekta Beja (1871–1935), jednog od utemeljivača savremenog turskog muzičkog sistema, koji je bio nejzen baši u Mevla-haneu istanbulskog Yeni Kapija. Rauf Jekta spominje da je u toku svojih proučavanja čitao spis Aristida Koidilijana o muzici, ali i Georgija Violakija (?–1911), protopsalta Vaseljenske patrijaršije, priznajući značaj crkvene muzike Romeja u razumijevanju Istočnih muzičkih sistema.”³⁷

Petar Peloponežanin ili Petros Lambadarios

Petar Peloponežanin ili Petar Lambadarios (1730–1777) bio je jedan od vrhunskih predstavnika postbizantijskog vremena i lambadarios Velike Hristove crkve. On je dominantna fiziognomija muzičkog miljea u toku 18. vijeka. Mnogi izvori toga doba njegovo djelo spominju kao jedan neumoran i neprestan rad u oblasti muzike tokom kojeg je izlagao i objašnjavao stare muzičke lekcije, zapisivao svaku melodiju koja bi mu iznutra ili od izvana dolazila, a dodatno je komponovao melodiju i na stihove “blagorodnikā i učenjakā roda našega”.

Rođen je na Peloponezu, u selu Gorani Lakonije (Γοράνοι Λακωνίας). Njegovi roditelji bili su siromašne drvosječe, živjeli su veoma

teško i uz velik napor jedva odgajali djecu. Kad je u to selo došao neki trgovac iz Smirne (Izmir) koji je obilazio Peloponez, vidjevši Petra, predložio je da ga povede sa sobom u Smirnu, čim završi svoje poslove. Poslije smrti njegovog oca u sukobu s Turkoalbancima, majka ga šalje u manastir Svete Lavre (Mega Spileo – Kalavrita). Trgovac je ispunio obećanje i poveo ga sa sobom u Smirnu.

Odatle pa nadalje Petrov razvoj bio je munjevit: imajući prirodnu naklonost i priziv prema muzici, a uz pomoć jednog izuzetnog učitelja crkvene muzike (jeromonaha muzičara) u Smirni, Petar je toliko napredovao da je, kad je stigao u Konstantinopolj (oko 1760. god.) odmah određen za pomoćnika horovođe lijeve pjevnice (lambadariosa) u Vaseljenskoj patrijaršiji, od čuvenog Jovana Trapezuntskog, protopsalta Velike crkve. Kad je nakon nekoliko godina Jovan umro, Petar je određen za njegovog nasljednika, time skraćujući i ubrzavajući kretanje kroz poredak po kome je trebalo prvo preći sa mjesta pomoćnika desnog horovođe. Predavao je i u muzičkoj školi koju je osnovao jerusalemski patrijarh Sofronije II. Na kraju je i umro na tom položaju od epidemije kuge (1777).

Imao je mnoštvo učenika – Grka, Otomana i Evropljana, koji su od njega učili muziku, grčku svjetovnu i crkvenu, ali i arapsko-perzijsku.

Karakteriše se kao neumoran trudenik na polju muzike, kome su se divili savremenici zbog njegovog izvanrednog poimanja muzike i posvećenosti njoj, sposobnog da putem zapisa crkvenom notacijom vjerno zabilježi i sačuva bilo koju melodiju čak i kad je samo jednom čuje dok je neko pjeva. Zbog toga su ga Otomani zvali hirsiz (kradljivac) i hodža (učitelj).

Hrisant navodi da je “komponovao carigradskim stihovima na grčkom jeziku po otomanskim makamima”, što postoji u rukopisnom kodeksu kolekcije *Gricani* u mitropoliji na ostrvu Zakintos. Zbog toga je imao i nadimak “Veliki učitelj” (Μέγας διδάσκαλος).

Istoričar G. Papadopoulos u knjizi *Historijski pregled bizantijske crkvene muzike od apostolskih vremena do danas (1–1900. poslije Hr.)*, opisujući Petrovu sahranu u patrijaraškom hramu, navodi sljedeći događaj:

³⁷ Μουσικό Σχήμα Εν Χορδαίς Ἁ Ζαχαρίας Ο Χανεντέξ, Θεσσαλονίκη, 2001.

“Došavši iz svih tekija carskoga grada, derviši od patrijarha Neofita zatražiše dozvolu da i oni, izražavajući svoju veliku ljubav i poštovanje prema umrlom učitelju, otpjevaju svoju pogrebnu pjesmu uz pratnju naja. Patrijarh im reče: ‘Saosjećam i ja sa vašom ogromnom tugom, koju je u svima nama izazvala smrt blaženopočivšeg učitelja. Ne kažem vam ‘ne’, ali da ne bi vlada (Porta) bila nezadovoljna, molim sve vas da idete do grobnice i tamo obavite svoju dužnost prema njemu.’ Poslušavši patrijarhove riječi, derviši sa suzama do grobnice pratiše pokojnika do Enrikapu pravoslavnog groblja, pa posle otpojanog trisvetog i polaganja pokojnika u grob, pretužno svirahu na naju. Jedan, pak, od njih, sišav u grobnicu, držaše u rukama kao svijeću upaljenu taj naj, i tada na turskom reče:

‘O blaženopočivši učitelju, primi i od nas, tvojih sirotih učenika ovaj posljednji dar, pa na njemu sviraj i pjevaj u Raju zajedno s anđelima.’

Naj taj stavi pokojniku u ruke, iziđe iz grobnice sav u suzama. Zatim hrišćani po običaju svome Petra ukopaše.”³⁸

U novembru 2008. godine u grčkom dnevnom listu *Vima* (Βήμα)³⁹, profesor muzike na univerzitetu Egeja, Janis Plemenos, objavio je tekst pod neobičnim naslovom “Jedan Peloponežanin derviš”, navodeći još neobičnije detalje o Petru Lambadariosu. Ima i drugačijih mišljenja, tako da Plemenosovo nije preovlađujuće, ali je svakako vrlo neobično. Po njemu, Petar je bio derviš.

Izgleda da nije mali broj Grka koji su bili mevlevije, reklo bi se na osnovu novijih otkrića, koja nadilaze donedavne osnovane pretpostavke.

Petrova inicijacija za derviša

O svjedočenjima historičara o Petru saznali smo na osnovu crkvenih izvora, a ovaj članak čitaocima nudi drugačije, iako uporedno, putovanje kroz svjedočanstva koja pokazuju da je Petar posvećen u mevlevijski red dok je još bio u Smirni. Svjedočanstva se zasnivaju na historiji jedne zajednice kolonizovanih Lakonaca u varošici Silli

(Σίλλη), između Ikonija i Smirne, odnosno Konje i Izmiru. U 13. vijeku jedan seldžučki sultan preselio je u Sillu sedam lakonskih porodica da održavaju jedan hrišćanski hram, a poslije čuda koje mu se dogodilo: pokušao je da sruši hram i da sagradi džamiju, nakon čega su plamenovi vatre izašli iz njega i zapalili one koji su bili okolo.

Sa kasnijim osnivanjem reda mevlevija u Ikoniji, priličan broj Lakonaca iniciran je u tu novu filozofiju, od kojih su neki postali derviši. Uprkos tome, putopisci spominju da su do polovine 19. vijeka hrišćanski stanovnici Sille govorili lakonskim grčkim dijalektom. Lakonci su se, prije razmjene stanovništva (1923), namnožili toliko da su 3/4 stanovnika Sille (7.500) bili Grci, njihovi potomci. Budući da su Lakonci iz Sille imali tijesne trgovinske veze sa Smirnom, nije teško zamisliti Lakonca Petra kako dolazi u dodir s njima i da (vjerovatno) biva iniciran i u mevlevijsku filozofiju.

Ono što je odmah privuklo Petra trebalo bi da je bila upotreba muzike u derviškim ceremonijama. Od osnivanja reda, Mevlana je, kao posebno pravilo za sve njegove tekije, uvodio muziku i ples. Muzika je bila pjesma praćena najom i timpanom. Ples je bio jedno neprestano okretanje derviša oko sebe, što je povezano s njihovom haljinom (hitonom) koja je dobijala oblik kruga, a što je simbolizovalo skladni ples zvijezda oko jedne središnje tačke.

Iz derviške tekije u Smirni (ili u Ikoniji), gdje je rijetkim darom svog glasa bio pojac, Petra su poslali u adekvatnu carigradsku tekiju. Ovdje ima više svjedočanstava o Petrovom učešću u unutarnjem životu derviša, ali i o njihovom širokogrudnom prihvatanju Petra.

Međutim, činjenica koja ostavlja najveći utisak jest aktivno učešće derviša u njegovoj sahrani (1777). To je bio obrt sudbine: kad je pet vijekova prije toga (1273) Mevlana Rumi sahranjivan u Ikoniji, na njegovom pogrebu, osim muslimana, bili su prisutni i hrišćani držeći Evandjelje i pojući žalne pjesme.

Na isti način, carigradski derviši, dobivši dozvolu od patrijarha, sabrali su se na pravoslavnom groblju, gdje su, poslije otpojanog pravoslavnog trisvetog i spuštanja sanduka u grob, otpjevali svoju tužnu melodiju uz pratnju naja.

³⁸ Γ. Παπαδόπουλος, *Ιστορική επισκόπηση της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής από των αποστολικών χρόνων μέχρι των καθ' ημάς (1-1900 μ.Χ.)*, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ, ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ, 1904, str. 123.

Osim historijskih, i druga pisana svjedočanstva dodatno podržavaju uvjerenje da je Petar i sam bio derviš. Ta svjedočanstva potiču od rukopisa koji sadrže Petrove muzičke kompozicije. On je komponovao oko 100 pjesama svjetovne muzike, u kojima koristi turske ljestvice i ritmove, ali grčki stih. Pjesma koja najjasnije govori o Petrovoj želji i namjeri da prigrli derviški život, kao rezultat ljubavnog razočarenja je sljedeća:

*Σαν δεν ήθελες φιλιαν, τι με έδιδες αιτιαν;
Εγώ θα αποφασίσω σαν δερβίσης πια να ζήσω.
Ολα πλέον τα του κόσμου να τα βγάλω απ' εμπρός μου.
Και συ μ' έδωκες αιτία, και λοιπόν γιατί η κακία;*

Čita se:

*San den itheles filian, ti me edides etian?
Ego tha prospathiso san dervis is na ziso.
Ola pleon ta tu kozmu na ta vgaló ap' embroz mu.
Ke si m' edokes etia, ke lipon jati i kakia?*

Doslovan prijevod:

*Pošto nisi htjela prijateljstvo, zašto si mi davala povod?
Ja ću odlučiti da u nastavku živim kao derviš.
Sve što je Ovoga svijeta da odbacim pred sobom.
A ti si mi dala povod, čemu, dakle, zloća?*

Kad je riječ o Petrovom položaju u mevlvijskom redu, Plemenos smatra da je on, zbog svog izrazito harizmatičnog glasa, spadao u red najvažnijih mevlvijskih muzičara.

*

Najveća prisnost među inače vrlo različiti ljudima, najlakše i najsuptilnije ostvaruje se u muzici i posredstvom muzike. Svakom je bliska zvučna ljepota određene pjesme ili instrumentale. Više puta sam bio svjedok tih muzičkih prelijanja u svakom smislu. Određeni prijatelji koji proučavaju i/ili pripadaju nekom pravcu indijske duhovnosti, vrlo rado slušaju sufijsku, pogotovo mevlvijsku muziku i staro svetogorsko pravoslavno pojanje, baš kao što prijatelji muslimani vole da slušaju to pojanje i indijsku klasiku, a širom Balkana znam mnoge pravoslavce pojce i muzičare koji slušaju arapsku, iransku i indijsku klasičnu te mevlvijsku muziku. Ovdje treba naglasiti činjenicu da to nema nikakve veze s onim što se zove *new*

age melting pot. Jednostavno, radi se o suptilnim dušama koje vole tananu muziku.

Onako kako su muzičari raznih nacionalnosti i vjera općenito lijepo saradivali, a i posebno na dvoru kod sultana, tako su Grci, unoseći svoje muzičko predanje na dvor ili u druženju sa sufijama, veoma doprinijeli ljepoti turske klasične muzike, baš kao što su i mevlvije, “izašavši” iz tekija, svojom muzikom to činili.

U gradskim sredinama, a posebno u prijestolnici, pravoslavni Grci su višestruko njegovali i razvijali muziku. Osim crkvene, i osim što su vrlo prisno saradivali sa mevlvijama te kao muzičari bili prisutni na sultanovom dvoru, doprinijeli su i razvoju *muzike tavernne*, budući da muslimanima nije bilo dozvoljeno da budu vlasnici mejhane/kafane. Tako je kasnije nastala i poznata rebetika.

Pravoslavni i beктаšije

Mevlvijske su sa pravoslavnicima u najvećoj mjeri povezivali elementi iz filozofije “božanstvenog Platona” i Plotina i suptilni zvuk molitvene i slavoslovne muzike. Moglo bi se reći da je to bio susret i druženje na višim duhovnim nivoima, intelektualnijim i tananijim. Samim tim, to nije bilo široko rasprostranjeno i nije bilo za velik broj ljudi, nego je bilo, da tako kažemo, na svoj način stvar elite.

Osim tog susreta, istovremeno se događao još jedan – onaj između pravoslavnih i beктаšija, dostupniji običnom svijetu.

Hadži Bektaš Veli dolazi upravo tu, u Malu Aziju, gdje se rađa beктаšijski tarikati u isto vrijeme kad se osniva i Otomanska Imperija, dakle u 13. vijeku. Iz Male Azije širi se na Rumeliju i balkanske zemlje i dopire čak do današnje Poljske.

Pojava monaštva u četvrtom vijeku najvećim dijelom bila je reakcija na ulazak u Crkvu ogromnog broja grčko-rimskog svijeta, nakon dobivene slobode i prestanka progona, i reakcija na opasnost od udaljavanja od jednostavnosti vjere života shodno ljepoti Hristovog učenja i primjera. Nepristajanje na to da vjera izgubi dubinu i suptilnost. Opreznost u odnosu na zvaničnu “vjersku” birokratiju, bojazan da kruta

institucija ne zarobi živi duh i njegovo disanje. Šta je sufizam ako ne to isto unutar islama?! Samo na svoj način i u svoje vrijeme.

Mevlevijska tekija bila je otvorena za sve zainteresovane da dođu i vide šta je to sema – žene, stranci, ljudi raznih vjera i nacionalnosti pažljivo su gledali Rumijeve dervise u ekstatičnom zanosu. Bektašijske tekije bile su više narodske – ne samo pravoslavni Grci, nego i Turci koji su nekada bili nestorijanski hrišćani, bivali su privučeni islamu kroz beктаšizam.

Zašto su beктаšije i domaće bizantijsko stanovništvo imali najbolje moguće odnose?

Nije mali broj radova koji se bavio ovom temom i pokušajem da daju odgovor na ovo pitanje. Za ovu priliku navest ćemo samo tri odgovora, naglašavajući da su, koliko nam je do sada poznato, podaci o pravoslavnima i beктаšijama neuporedivo brojniji, nego o odnosima, naprimjer, mevlevija i pravoslavnih. Također, velik je broj ljudi u Grčkoj koji su kao teolozi, historičari ili muzičari objavili rezultate svojih istraživanja.

Kraći ali vrlo sadržajan tekst obavila je 1982. godine poznata grčka diplomatkinja dr. Ekaterina Bura, pod naslovom: “Bektašije dervisi – neki odlomci iz sapostojanja Grka i Turaka u Maloj Aziji 1826–1922.”³⁹ Naredna dva rada su sa Teološkog fakulteta Aristotelovog univerziteta u Solunu: Evstratios H. Zeginis, 1986. godine, doktorski rad “Bektašizam u Zapadnoj Trakiji”,⁴¹ i 2012. godine diplomski rad “Međuuticaji hrišćana i muslimana u Maloj Aziji u periodu Otomanske Imperije; derviški red beктаšija i kizilbaša”, autora Stavrosa Validisa.⁴² U tim radovima nalazi se mnoštvo literature na grčkom, turskom, engleskom i drugim jezicima.

Ti radovi svaki na svoj način daju odgovor na pitanje: zašto su beктаšije i domaće bizantijsko stanovništvo imali najbolje moguće odnose? U njima saznajemo ono što u nastavku ovoga rada

slijedi, uz važnu napomenu da se većina saznanja o vezama beктаšija i pravoslavnih zasniva na starijim bizantijskim i grčkim izvorima novijeg vremena. Grčki teolozi i historičari našeg vremena pisali su svoje radove, ne samo zbog nauke i naučnosti nego i zato što je većina njih rodnom iz sjeverne Grčke, to jest iz Makedonije i Trakije, te iz pograničnih grčko-albanskih oblasti, ali i zato što su daljnjim porijeklom iz Male Azije – dakle, iz oblasti u kojima je najviše i bilo derviša, a posebno beктаšija, pa su se tu u velikoj mjeri i događala druženja pravoslavnih i sufija.

*

Zajednička ili “različita” mjesta pobožnog poštovanja postoje sve do 1922. godine u mnogim oblastima Male Azije. Grob osnivača ovoga reda Hadži Bektaša nalazi se u Karamaniji. U tu tekiju (Pir Evi) dolazili su ne samo muslimani, pristalice toga reda, nego i hrišćani, koji su se krstili prilikom ulaska u nju, poistovjećujući Hadži Bektaša sa svetim Haralampijem, koga su u toj oblasti posebno poštovali. Često se Hadži Bektaš poistovjećuje i sa svetim Evstatijem.

Jedna lokalna legenda kaže da je Hajdar ili Hodža Ahmet, učenik Hadži Bektaša, bio oženjen hrišćankom iz Kesarije koja se zvala Minñ (Μηνή), s kojom se nastanio u selu Hajdar-es-Sultan, jugoistočno od Angire (Ankare). Imali su djecu i tu su se upokojili. Stanovnici toga sela tvrdili su da su njihovi potomci. Njeno ime, Minñ, ukazuje na povezanost s poštovanjem prema svetitelju koji se zvao Minas (Μηνάς).

Saglasno lokalnom muslimanskom predanju, tekija pored groba Hodže Ahmeta prostor je nekadašnjeg hrišćanskog manastira (Hasluck, Ambiguous Sanctuaries). U 19. vijeku u Mamasosu pronađeni su ostaci jedne crkve, za koju se smatra da je posvećena svetom Mamasu (Μάμας). U hram su dolazili i hrišćani i muslimani, a brigu o njoj preuzeli su dervisi.

Nasredinovu ili Nusredinovu tekiju u pontskom mjestu Zile, hrišćani su poštovali vjerujući da je u njoj grob Četrdesetorice sevastijskih mučenika.

³⁹ TO ΒΗΜΑ, 24 Νοεμβρίου 2008, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/enas-peloponnisios-derbisis/>

⁴⁰ Αικατερίνη Μπούρα, *Οι μπεκτασή δερβισήδες: μερικές πτυχές συνπαράξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826–1922*.

⁴¹ Ευστρατίου Χ. Ζεγκίνη, *Ο μπεκτασισμός στη Δ. Θρακη*.

⁴² Σταύρος Βαλλίδης, *Αλληλεπιδράσεις μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων στην Μικρά Ασία την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το δερβίσικο τάγμα των Μπεκτασήδων και Κιζιλμπάσιδων*.

U turskim selima Čuhur i Karađoren govorili su da je sveti Haralampije njihov, pa su nosili bradu da bi na njega ličili.

Nekoliko kilometara zapadno od Pondoira-klije (Benderegli), u Paflagoniji, postojalo je turbe koje su svake godine posjećivali hrišćani vjerujući da je u njemu grob svetog Teodora Stratilata. U istom selu muslimani poštuju grob Gazi Šehida Mustafe. Brigu o turbetu preuzela je Turkinja koja je primala darove od poklonika obiju religija. Isto je i s grobom svetog Polikarpa u Smirni (Izmir), gdje je njegova mitra (episkopska svečana kapa), koju su usvojili bektašije te oblasti, bila predmet poštovanja i hrišćana i bektašija.

Hasluck, u knjizi *Hrišćanstvo i islam pod sultanima Konje*, piše da je krajem 19. vijeka jedan hrišćanin Grk, Andonakis Varsamis (Αντωνάκης Βαρσάμης), zauzimao značajan položaj među bektašijama dervišima u Prusi. (*Christianity and Islam*, str. 166; vidjeti također i Lady Blunt, *Turkey and its People*, str. 278)

Rigas Fereos i Odiseas Andrucos dva su čuvena grčka borca za nezavisnost. Hasluck, analizirajući niz posrednih dokaza, zaključuje da je Rigas Fereos (Ρήγας Φεραίος) imao veze s tim tarikatom. (*Christianity and Islam*, str. 595). Poljoprivrednici hrišćani i muslimani izgubili su svoje posjede zbog ogromnih poreza, a pritisak koje su vršile age nije pravio razliku između nacije i religije. Rigas ne samo što je bio za učešće muslimana u pripremi ustanka protiv tadašnjih turskih velikaša, budući da su i hrišćani i muslimani patili od njihove nepravde, nego se kao derviš kretao širom Turske. Mendelson Bartoldi (Mendelson Bartholdy) navodi da je i Odiseas Andrucos (Οδυσσεύς Ανδρούτσος) bio član reda. On je bio prvi, ili glavni borac bektašije Ali-paše, pa je postao derviš na dvoru toga paše. Naravno, 22. juna 1822. ministar vjera, mitropolit Josif Andrusis zbog toga ga je zvanično izopštio (ekskomunicirao): "...Od sada pa nadalje neće se smatrati hrišćaninom nego bektaši dervišom."⁴³

*

Na putu kojim su poklonici iz Konstantipolja išli u Siriju, južno od Eskišehira, nalazi se selo

⁴³ Vidjeti: Babis Aninos, *Apologija Odiseja Andrucosa / Απολογία Οδυσσεύς Ανδρούτσου*.

Seidi-Gazi. Na brdu iznad njega postojala je bektašijska tekija u kojoj su bili grobovi Seidi Batala Gazija i njegove supruge, o kojoj predanje kazuje da je bila hrišćanska princeza. Po Kjatip Čelebiji, tekiju su "sagradili neki ugledni ljudi iz porodice Mihaloglu". Nju je, po predanju, posjetio sam Hadži Bektaš. Shodno jednom svjedočanstvu, u četiri ugla groba koji je bio u tekiji nalazile su se četiri ikone Hrista i njegove Majke.

Budući da je jedno od najvećih imena u hrišćanstvu sv. Vasilije Veliki ili Kapadokijski, treba spomenuti maloazijske alevite koji prema njemu gaje veliko poštovanje, kao i prema proroku Iliji i svetom Georgiju/Đorđu, kojeg nazivaju Hodor Elles (Hidirellez). Poštovanje te dvojice svetitelja bilo je povezano s kišom u Kapadokiji. U turskom selu Karahisar spominje se postojanje "turske tekije koja se zove Hitirles Tekesi". Na to brdo uzlazili su Turci i hrišćani i činili litanije (molitvene procesije) u vrijeme suše. Litanije i moleban za kišu činili su Turci zajedno sa hrišćanima i u Crkvi svetog Ilije u Kapadokiji.

Odavno je poznato da je Kapadokija vijekovima bila domovina religijske ekstatičnosti.

Hadži Bektaš Veli (1209–1271)

Čovjek po kome je red dobio ime, Hadži Bektaš Veli, rođen je u Nišapuru u oblasti Horasanu u Iranu. Neki historičari smatraju da su iz te oblasti porijeklom i Turci Osmanlije. Živio je u 13. vijeku. O periodu njegovog života u Horasanu nema historijskih svjedočanstava, ali ima predanja po kojima je Hadži Bektaš još u ranoj mladosti pokazivao velik broj čuda. U prvim godinama puberteta postaje učenik šejha Lokmana Perendea, učenika osnivača reda jesevija, šejha Ahmeda Jesevija, koji ga je i posvetio u red derviša. Zajedno sa svojim šejhom Lokmanom odlazi na hadž u Mekku, zbog čega dobiva prvi dio svog imena – Hadži. Slava o njemu kao vrlinskom i harizmatičnom mistiku proširila se brzo.

Po legendi, odnosno prema vjerovanju bektašija, Hodža Ahmed Jesevi, "starješina 99.000 turkistanskih derviša", odredio ga je i poslao kao svog predstavnika dervišima Male Azije rekavši mu: "Idi u zemlju Romeja i budi poglavar svim dervišima!"

Zapovijest je imala velik značaj, budući da je došla od poglavara tolikog broja učenika i sljedbenika i odredila ga za vođu svih derviša melamija.

Druga, novija svjedočanstva drže da je Bektaš najprije obišao muslimanska sveta mjesta hodočašća – Nedžef, Mekku, Jerusalem i Halep, i time postao Hadži. Posti 40 dana, odlazi u oblast Kapadokije, u selo Suludža Karahojuk. koje se danas zove Hadži Bekta. Došavši tamo, on pozdravlja 57.000 derviša riječima: “Selam, braćo derviši zemlje Romeja!”

Život će provesti kao pustinjač, otšelnik. U toj oblasti je vijekovima živjelo mnoštvo hrišćana asketa, u neposrednoj blizini monaške zajednice Gjoreme. Dakle, mjesto koje je odabrao i u kojem se nastanio bilo je jedno par excellence manastirsko – mjesto u kojem je rođeno i uzveličilo se mnoštvo pravoslavnih otaca.

Tamo se nalaze veliki klanci, klisure i jaruge – u oblasti Ihlara (Peristrema), sa čak 3.000 podvizačiča. Tu i danas, pored napuštenih pravoslavnih manastirčića, izdubljenih u vulkanskom kamenju, mogu se vidjeti ostaci tekija. U dolini Belisirma / Peristrema (Περίστρεμμα), crkve Sómbólló (sa zumbulima), Direkli (sa direcima, stupovima), Ala Kilise (crkva sa više boja) primjeri su bizantijske umjetnosti 10. i 11. vijeka. Crkva svetog Georgija, iz 1295. godine od posebne je važnosti – u njoj su zajedno spominju ime seldžučkog sultana Mesuda i ime bizantijskog cara Andronika.

Ovdje aktivnost započinje red beктаšija, koji će u velikoj mjeri biti pod uticajem domicilnih stanovnika Kapadokije. Intenzivni religiozni život pravoslavnih hrišćanskih stanovnika te oblasti svoj pečat će ostaviti na ideološka i vjerska učenja toga reda. To je bio razlog Hadži Bektaševog izbora te oblasti kao mjesta podviga. Uostalom, derviši beктаšije obnovili su napuštene hrišćanske kelije i manastire.

Nastavili su monašku tradiciju u toj oblasti držeći se svojih asketskih pravila. Prva najpoznatija oblast muslimana otšelnika (anahoreta) u Maloj Aziji je Olimpos u Vitiniji. Ogroman je broj manastira koje su obnovili derviši, a najkarakterističniji su Manastir svetog Haritona u Ikoniji, koji su obnovili mevlevije, i Manastir svetog Haralampija u Kiršehiru u Kapadokiji, koji su obnovili beктаšije.

Sufije i isihasti u Paroriji

Jedna od glavnih i ključnih ličnosti pravoslavne duhovnosti odnosno isihazma je sv. Grigorije Sinait/Sinajski. Rođen je u drugoj polovini 13. vijeka u selu Kukulon, blizu Klazimena, u oblasti Smirne, postao monah na Sinaju (u Egiptu), zbog čega je i dobio nadimak Sinait. Neko vrijeme se podvizavao na Kritu, odakle je došao na Svetu Goru Atonsku. Bio je dobar poznavalac isihastičke duhovnosti. Sa Svete Gore dolazi u oblast zvanu Parorija, najprije 1328. ili 1331, a zatim konačno 1335. godine.

Ovde treba imati u vidu da se dugo nije sa sigurnošću znalo na koju oblast se odnosi naziv Parorija, koja je u grčkom jeziku množina srednjeg roda τα Παρόρια. Bilo je više verzija. Jedna od njih kaže da je to na sjeveroistoku današnje Bugarske, na granici s Rumunijom, pa je sjeverna Dobrudža u Rumuniji, a južna u Bugarskoj. Druga spominje da je ta oblast u današnjoj Republici Sjevernoj Makedoniji. Jedno je sigurno – to je oblast na granici tadašnje Bugarske i Bizantije. Na osnovu istraživanja velikih bugarskih arheologa, prof. Veselina Beševlieva i prof. Ivana Velkova početkom 20. vijeka, Parorija i Parorijski manastir nalaze se nedaleko od bugarsko-turske granice, u predjelu planine Strandža, pored sela Voden u opštini Boljarevo.

Osvrnimo se ovdje najprije na razloge dolaska prepodobnog Grigorija Sinaita u Paroriju. Veliki planinski mir svakako da je privukao njega i njegove učenike, no, tu je bilo još nečeg.

Evstratios H. Zeginis kaže: “U Trakiji je isihazam postao poznat od Grigorija Sinaita koji je, pošto je posjetio Kipar, goru Sinaj i Krit, došao i podvizavao se na Svetoj Gori, gdje je razvio teoriju o *isihiji*. Sa Svete Gore Grigorije Sinait odlazi i nastanjuje se u Paroriji, planinskoj oblasti između Trakije i Skitije, gdje je ustrojio manastir u kojem su se nastanili i njegovi brojni sljedbenici.

Grigorijev izbor te oblasti, po našem mišljenju, nije bio slučajan, jer je u istoj oblasti pretihodno (1264–1300) bio razvio svoje beктаšijsko mistično učenje derviš Sari Saltuk, učenik i saradnik Hadži Bektaša. Poslije smrti Sari Saltuka (1300), njegovi sljedbenici koji su radije prihvatili islam, otišli su u Malu Aziju (1309), dok su

ostali hristijanizovani. Bilo je vrlo prirodno da su u tom okruženju preživjeli neki dijelovi iz učenja mističnog misionara Sari Saltuka do vremena Grigorija Sinaita (1335).

Uostalom, isihastička teorija Grigorija Sinaita ima određene uticaje azijskog misticizma (4. Anthony-Emil Tachiaos, ó.π., o. 7 76), koje su olakšavale širenje njegovog učenja u jednom takvom okruženju. Zaista, u vrlo kratkom periodu isihazam je u toj oblasti dosegao velike razmjere, što je činjenica za koju su postojale pretpostavke koje smo spomenuli.⁴⁴

Ovo mišljenje zastupaju još dvojica proučavalača. Teolog Stavros Validis kaže: “Vjerujem da nije bio slučajan izbor iste oblasti u kojoj je djelovao monah Grigorije Sinait, koji je preteča isihazma i prvi koji ga je prenio u Trakiju i na južni Balkan. Na istom mjestu Sari Saltuk nekoliko godina prije toga razvio je svoje ideje. Grigorije Sinait, pošto se podvizavao na Svetoj Gori i razvijao teoriju o isihiji (ἡσυχία – molitveno tihovanje), došao je u Paroriju, dakle u Dobrudžu, planinsku oblast Trakije, gdje je prethodno (1264–1300) Sari Saltuk razvio bektašijsko učenje i islamski misticizam. Ako imamo u vidu da je isihastička teorija Grigorija Sinaita bila pod uticajem azijskog misticizma, lako ćemo razumjeti da je njegovo učenje naišlo na prijem među sljedbenicima bektašizma, kojih je bilo u toj oblasti.”⁴⁵

Profesor bizantijske historije, Georgios Hr. Harazanis, u tekstu “Papikon–Ganos–Parorija – blistava monaška središta bizantijske Trakije” piše:

Γεώργιος Χρ. Χαραζάνης Λέκτορας
Βυζαντινής ιστορίας

“Παπίκιον/Γάνος/Παρόρια. Τα περιλαμπρά
μοναστικά κέντρα της Βυζαντινής Θράκης”
Πολυθρόνιον

Τιμητικό αφιέρωμα στον μακαριώτατο
αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος
κ. Ιερώνιμο Β', Δημοκρίτειο πανεπιστήμιο
Θράκης, Κομοτηνή 2017, str. 70.

“Parorije, treći čuveni monaški centar u Trakiji, svoje osnivanje i slavu duguju sv. Grigoriju Sinaitu (+1346). Nalaze se u planinskoj oblasti južno od Sozopolisa i sjeveroistočno od Andrianupolisa, na sjevernim obroncima planinskog vijenca Strandža (današnja Jildiz planina), na granici evropskog dijela savremene

Turske s Bugarskom. U 14. vijeku činile su granicu između Bizantije i Bugarske...

U toj oblasti bilo je preživjelih ostataka mističnog učenja bektašizma nakon tamošnje aktivnosti čuvenog derviša Sarija Saltuka, učenika Hadži Bektaša, a bilo je i razbojnika. Uprkos teškoćama, Grigorije je osnovao na Katakekriomenoj gori, u Mesomilu i u Pezuvanu, dakle u oblasti Parorije, jednu veliku centralnu lavru (manastir) i još tri manje da se tu nastane njegovi učenici i drugi monasi koji su u velikom mnoštvu došli njemu. Tako je u Trakiji ustrojio jedan monaški centar međunarodnog zračenja.”⁴⁶

Grigorije je imao mnoštvo učenika Grka, Bugara i Srba. O tom “međunarodnom zračenju” u našim krajevima, izuzetno je značajna i o toj temi, koliko nam je poznato, do danas najbolja knjiga jermonaha dr. Amfilohija Radovića *Sinaiti i njihov značaj u životu Srbije 14. i 15. vijeka*. Od istog pisca je kraći i sadržajan tekst “Isihazam – osvajanje unutarnjih prostora”.

“U poslednjim decenijama 14 vijeka isihazam postaje omiljena ideologija i duhovna disciplina čije blagodeti za pravoslavne zemlje Balkana i Rusije još nisu dovoljno ocenjene u njihovim pravim razmerima”, piše Antonije-Emil Tahaios u tekstu “Isihastički – tihovateljski pokret”.⁴⁷

Sveti Georgije za hrišćane i muslimane

U selu Rusa (Ρούσσα), nedaleko od Komotinja, na sjeveroistoku Grčke postoji tekija u mjestu Mikro Derio (Μικρό Δέρειο). U tom kraju Đurđevdan slave i sv. Georgija poštuju i hrišćani i muslimani. Jedni se okupljaju u crkvama, drugi u tekiji. Tamošnji mitropolit Damaskin najprije služi liturgiju u hramu posvećenom sv. Georgiju, a onda, zajedno sa sveštenstvom, ode u posjetu tekiji.

⁴⁴ Ευστράτιος Χ. Ζεγκίνις, *Ο μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Θεολογική. Τμήμα Ποιμαντικής*, str. 81 i 82. (<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/0847>)

⁴⁵ Σταύρος Βαλλίδης, *Αλληλεπιδράσεις μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων στην Μικρά Ασία την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το δερβίσικο τάγμα των Μπεκτασήδων και Κιζιλμπάσιδων*. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2012, str. 131. (<http://ikee.lib.auth.gr/record/131327>)

⁴⁶ Iz Zbornika radova u čast arhiepiskopa Atine i cijele Grčke g. Jerinima II.

⁴⁷ *Teološki pogledi*, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 1957, br. 3, str. 174.

*Mitropolit Didimotiha,
Orestiade i sufija
Damaskin u tekiji;
Đurđevdan,
6. maj 2012. godine,
sjeveroistočna Grčka*

*Vaseljski
patrijarh Vartolomej
u tekiji i na iftaru;
ramazan 2011. godine*

*

Kad je početkom 20. vijeka, u periodu od 1912. do 1924. godine, na osnovu dogovora političara, došlo do velike "razmjene stanovništva", najprije dobrovoljno a zatim prinudno, Turci iz Grčke odlazili su u Tursku, a Grci iz Turske u Grčku.

Čuvenu mevlvijsku tekiju u Solunu trebalo je da napuste derviši i da ekshumirane ostatke svojih pokojnih šejhova prenesu u istanbulsku bratsku tekiju. Jedan Grk, solunski sveštenik koji je posebno volio mevlvijske, pomogao im je da to bezbjedno učine.

Vaseljski patrijarh na semi u mevlvijskoj tekiji

Kako smo kazali, pravoslavni monasi i pojci i mevlvijski sufije i muzičari prijateljevali su još u Rumijevo vrijeme, a to se nastavilo kroz vijekove, sve do danas. Poznato je, naprimjer, da glavni pravoslavni pojci u Istanbulu i mevlvijski muzičari održavaju vrlo prijateljske veze. Tako je i u naše vrijeme.

Na fotografijama vidimo vaseljskog patrijarha Vartolomeja na mevlvijskoj semi u tekiji i na iftaru u ramazanu 2011. godine.

Likurgos Angelopulos i hor vizantijske crkvene muzike sa Kudsijem Erginerom i mevlevijskim horom u crkvi sv. Irine u Istanbulu 2004. godine

Ko god je poznao čuvenog grčkog protopsalta Likurgosa Angelopulosa, sjeća se njegovog svagda vedrog i radosnog lika i njegovog prelijepog pojanja, bilo crkvenih, bilo narodnih pjesama. Pjevao je širom svijeta. Meni je posebno draga služba u Manastiru svete Ekaterine Sinajske, gdje su jedne godine on i njegov hor pjevali zajedno s tamošnjim

monasima službu u čast te neobične svetiteljke.

Svako ko je slušao ili proučavao tursku klasičnu otomansku i mevlevijsku muziku zna za čuvenog turskog muzičara Kudsija Ergunera. U Hramu svete Irine u Istanbulu 2004. godine ove dvije muzičke veličine sa svojim horovima sastale su se i pjevale i svirale himne u čast hazreti Merveje odnosno Djeve Marije, "Izabrane Vojvotkinje" (Τη υπερμάχω, Vozbranoj Vojevodje). Likurgosov i moj prijatelj sa Peloponeza poklonio mi je snimak tog koncerta, uz molbu da ga ne dijelim dalje dok ne bude postavljen na Youtubeu.

Likurgos i Kudsi s horovima, Crkva svete Irine u Istanbulu 2004. godine; screenshot snimka.⁴⁸

Umjesto zaključka

U pravoslavlju postoji mnoštvo izuzetno značajnih duhovnih knjiga. One su nastajale još u prvim vijekovima, a njihov broj rastao je sve do naših dana. Jedna od najomiljenijih i najčitanijih je, svakako, i *Kazivanja jednog bogotražitelja svome duhovnom ocu* (Pravoslavna narodna hrišćanska zajednica i Crkvena opština Krnjevo, Krnjevo, 1987), nastala prije stotinu i nešto godina u Rusiji. Pisac je namjerno sakrio svoje ime, tako da se ono ni danas ne zna.

U prvim vijekovima nove ere grčki i rimski historičari u svojim djelima spominju Saracene (Saraceni, Σαρακηνοί). Ta riječ najprije označava *istočne ljude*, od arapske riječi *šark* – istok, to

jest nomadsko pleme beduina. A kad već spominjemo beduine, sjećamo se najstarijeg hrišćanskog manastira, posvećenog svetoj Ekaterini (Αγία Αικατερίνη) na gori Sinaj u Egiptu – unutar manastirskih zidina postoji i džamija koju su sagradili monasi za lokalne beduine, te *Ahtiname* – spis u kojem, na molbu sinajskih monaha, Poslanik islama garantuje mir i sigurnost cijelom manastiru.

Uz riječi *Agarjani* i *Ismailćani*, po Agari i Ismailu, Avramovoj/Ibrahimovoj sluškinji i sinu, riječ *Saraceni* će tokom cijelog srednjeg vijeka označavati Arape muslimane, a zatim i muslimane općenito.

⁴⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=l-fTHpg-iXE>

Za našu temu zanimljivo je što se ta riječ spominje i u ovoj knjizi, gdje se jasno odnosi na duhovnog čovjeka muslimana.

Dok bogotražitelj i profesor razgovaraju s pustinjakom, on kaže:

“Mada rukovodstvo iskusnog duhovnika ili starca kome se sa punim poverenjem i na korist svakodneвно može otkrivati duša, pomisli i događaji na putu unutarnje obuke – a to i jest glavni uslov za uspeh u molitvi srca – ipak, u slučaju nemogućnosti da se takav nađe, sveti oci predviđaju izuzetak od ovoga. Prepodobni Nikifor monah o tome jasno svjedoči:

‘Prilikom upražnjavanja u unutarnjem delanju srca, potreban je iskusni rukovodilac. A ako takvog nema, treba ga usrdno tražiti. Ako ga ne nalaziš, onda skrušenim srcem prizovi Boga u pomoć da pouke i rukovodstvo crpiš u učenju svetih otaca i da sebe proveravaš rečju Božijom, to jest Svetim pismom.’ Pri tome treba uzeti u obzir i to da se u istinskoj i usrdnoj želji mnogo poučnog i korisnog može naučiti i od prostih. I sveti oci uveravaju da, ako sa verom i pravom namerom pitaš i Saracena – i taj ti može reći korisnu reč, a

ako bez vere i pravednog cilja zatražiš pouku i od proroka – ni on te neće zadovoljiti...”⁴⁹

Na “Saracena koji ti može reći korisnu reč” i džamiju u sinajskom manastiru, između ostalog, ukazao je pravoslavni teolog James S. Cutsinger. Naime, on je, zajedno sa saradnicima, u oktobru 2001. godine, organizovao dvodnevnu konferenciju kojoj je prisustvovalo oko 300 ljudi. Akademici i studenti, sveštenici i laici, duhovne vođe i tražitelji slušali su predavanja o pravoslavnom i islamskom duhovnom shvatanju riječi *srce*. Za našu temu posebno su važna dva velika imena – vladika Kallistos Ware i profesor Seyyed Hossein Nasr.⁵⁰

Istinski mirna atmosfera puna međusobnog poštovanja i iskrene ljubavi osjeća se čak i dok se njihova predavanja i diskusije čitaju u knjizi *Paths to the Heart, Sufism and the Christian East* (World Wisdom, 2004, Inc. in Electronic Format, Edited by James S. Cutsinger). Organizator Cutsinger u vezi s tim kaže:

“Cilj konferencije bio je da se napravi nešto novo. Ove i druge zajednice i historijski kontakti sugerišu mogućnost dublje vrste konverzacije između hrišćana i muslimana nego što je to uobičajeno u današnje vreme.”

⁴⁹ “Kazivanja jednog bogotražitelja svom duhovnom ocu”, Pravoslavna narodna hrišćanska zajednica i Crkvena opština Krnjevo, Krnjevo, 1987, str. 166-167.

⁵⁰ Izlaganje Seyyeda Hosseina Nasra na ovoj konferenciji pod naslovom *Molitva srca u isihazmu i sufizmu* objavljen je u ovom broju *Žive baštine*. (Op. ur.)

Literatura

- Antonije Blum, *Živa molitva / Hrabrost za molitvu*, Atos, Kragujevac, 1996.
- Annemarie Schimmel, *Isus i Marija u islamskoj mistici*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2009.
- Feriduddin Muhammed Attar, *Spomenica dobrih*, Iranski kulturni centar, Beograd, 2004.
- F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under Sultans of Konia*, “Religious Fusion”, Volume II, Oxford at the Clarendon Press, 1929.
- Globalizam i pravoslavlje*, Hilendarski fond pri Bogoslovskom fakultetu SPC i Hrišćanski kulturni centar, Beograd, 2002.
- Hasan Džilo, “Spoznaja i ljubav u sufizmu”, *Časopis za religijske nauke “Kom”*, Centar za religijske nauke “Kom”, Beograd, 2013, vol. II (2).
- Jovan Majendorf, *Sveti Grigorije Palama i pravoslavna mistika*, Povereništvo manastira Hilandara i Pravoslavni Bogoslovski fakultet Hilendarski fond, Beograd, 1983
- Mehmed Karahodžić, *Isa u knjigama sufija*, izdanje autora, Sarajevo, 2004.
- M. M. Šarif, *Historija islamske filozofije*, August Cesarec, Zagreb 1990, sv. 1.
- Pol di Brej, *Zaratustra i preobraženje sveta*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1995.
- Sergej Averincev, *Pregled vizantijske filozofije*, Plato, Beograd, 1996.
- Sveti Isak Sirijski, *Podvižnička slova*, Pravoslavna misionarska škola pri Hramu Sv. Aleksandar Nevski, Beograd, 2006
- S. H. Nasr, *Upotrzi za svetim, razgovori*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2007.
- Vasilije Tatakis, *Istorija vizantijske filozofije*, Društvo filozofa i sociologija Crne Gore, Nikšić, 1996
- , “Kazivanja jednog bogotražitelja svom duhovnom ocu”, Pravoslavna narodna hrišćanska zajednica i Crkvena opština Krnjevo, Krnjevo, 1987.
- , *Teološki pogledi*, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 1957, br. 3.

Grčki izvori

- Αρχιμ. Βασιλείου, καθηγουμένου Ι. Μ. Σταυρονικήτα, “Αββάς Ισαάκ ο Σύρος, ένα πλήσιασμα στον κόσμο του”, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1988, δεύτερη επανέκδοση Μουσικό Σχήμα Εν Χορδαίς– Ζαχαρίας Ο Χανεντές, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Γ. Παπαδόπουλος, *Ιστορική επισκόπηση της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής από των αποστολικών χρόνων μέχρι των καθ’ ημάς (1-1900 μ.Χ.)*, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΙΣ ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ, ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ, 1904.
- Αικατερίνη Μπούρα, *Οι μπεκτασή δερβισήδες: μερικές πτυχές συνόπαρξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826–1922*.
- Ευστρατίου Χ. Ζεγκίνη, *Ο μπεκτασισμός στη Δ. Θρακη*.
- Σταύρος Βαλλίδης, *Αλληλεπιδράσεις μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων στην Μικρά Ασία την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το δερβίσιικο τάγμα των Μπεκτασήδων και Κιζιλμπάσιδων*.
- Ευστράτιος Χ. Ζεγκίνις, *Ο μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Θεολογική. Τμήμα Ποιμαντικής, str. 81 i 82. (<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/0847>)
- Σταύρος Βαλλίδης, *Αλληλεπιδράσεις μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων στην Μικρά Ασία την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το δερβίσιικο τάγμα των Μπεκτασήδων και Κιζιλμπάσιδων*. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2012, str. 131. (<http://ikee.lib.auth.gr/record/131327>)

Internet izvori

- Kallistos (Ware, Timothy), Metropolitan of Diokleia, “Praying with the body: the hesychast method and non-Christian parallels”. (<https://bogoslav.ru/article/2671134>)
- Mega Hikari Aminah, “The Tale of Ibrahim ben Adham great muslim sufi saint from Khurasan Central Asia”, preuzeto sa: <https://www.mundotkn.com/libros/titulo/the-tale-of-ibrahim-ben-adham-great-muslim-sufi-saint-from-khurasan-central-asia>.
- Kallistos (Ware, Timothy), Metropolitan of Diokleia, “Praying with the body: the hesychast method and non-Christian parallels”. (<https://bogoslav.ru/article/2671134>)
- <http://www.prometj.ba/clanak/povijest/krscani-u-zemljama-islama/anadolija-zemlja-susreta-krscanske-i-muslimanske-mistike-2668>
- Konstantin Mihailović, *Janičareve uspomene ili turska bronika*, XXII glava: O caru Muratu, šta je s njim posle bilo, (<https://vdocuments.mx/janicarove-uspomene-ili-turska-hronika-konstantin-mihailovic-5634fac8d82f3.html>)
- “The Mesnavi and The Acts of the Adepts”, by Jelal-d-din Rumi and Shemsu-d-Din Ahmed, tr. by James W. Redhouse, [1881]. (<https://www.sacred-texts.com/isl/mes/mes06.htm>)
- TO BHMA, 24 Νοεμβρίου 2008, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/enas-peloponnisios-derbisis/>

Abstract

A Contribution to the Study of the Encounters of Orthodoxy and Sufism

Goran Arsić

The paper aims to contribute to the understanding of a very poorly researched area of mutual influence between Orthodoxy and Sufism in Islam. Given the extensiveness of the topic and its importance, on the one hand, and limitations of a scientific paper for the journal, on the other hand, though by the scope he exceeded basic standards, the author offered a framework and basic guidelines for further research on this topic.

In the first part of the paper, the author offers an overview of the levels and historical circumstances on which the contacts between Orthodoxy and Islam took place, primarily in the Middle East, and more precisely in Asia Minor.

The main part of the paper is dedicated to understanding and presenting the encounters and mutual influences of clergy and mystics of Orthodox saints of the first order, such as St. Isaac of Syria, Dionysius the Areopagite, St. Simeon the New Theologian, Gregory of Palamas, St. Gregory of Sinai, as well as the most important Sufis, such as Mevlana Jalaluddin Rumi, Zun-Nun, Haji Bektash Veli.

The special interest of both religious and cultural intertwining and permeation between Orthodoxy and Sufism are reflected in some common shrines that were, and still are, places of visit and respect for both groups.

At the end of the paper, the author offers several interesting stories about togetherness in music.

Keywords: Orthodoxy, Sufism, hesychasm, spiritual path, shrines, spiritual music